

Kiegészítő jegyzetek és szemelvények a “Dániel könyve” jegyzethez (munkavázlat)

1. A Dániel könyvében szereplő három vázlatpróféciában szereplő birodalmak (4, plusz a negyedikből “kinövő”) áttekintése (aláhúzva a párhuzamos jellemzések). A keletkezés évszámai a Dániel könyvében szereplő időmeghatározás szerint szerepelnek.

	1. Birodalom	2. Birodalom	3. Birodalom	4. Birodalom	4+	
Dán 2. i.e. 603/602	Arany fej: <i>Babilon</i> (<i>Dániel könyve saját beazonosítás a)</i>	Ezüst mellkas és karok	Réz has és oldalak	<u>Vas</u> lábszár	Vas-cserép lábfej és ujjak	Végítélet
Dán. 7. i.e. 553/552	Oroszlán sasszárnyakkal	Medve, <u>egyik oldalára fordult</u> , három oldalborda a szájában, “Egyél sok húst!”	Párduc, négy <u>madárszárnnyal és négy fejjel</u>	<u>Nincs meghatározva a milyen állat</u> , különbözik a többitől, “rettenetes, iszonyú, rendkívül erős”, <u>vasfogai</u> vannak, falt és zúzott, tíz szarva van	4-ből kinőtt kis szarv: emberszemek, nagyokat szóló száj, <u>az Isten ellen szól</u> , megváltoztatja a törvényt, <u>hadakozik a szentek ellen</u>	Végítélet
Dán. 8. i.e. 550/549.		Kos, <u>egyik szarva nagyobb</u> , mint a másik: <i>Méd-Perzsa</i> (<i>Dániel könyve saját beazonosítás a)</i>	Kecskebak nyugat felől, <u>repül</u> (“nem is illette a földet”), tekintélyes szarva a szemei között, eltörik, <u>négy szarv</u> helyette: <i>Görögország</i> (<i>Dániel könyve saját beazonosítás a)</i>	<u>Nincs meghatározva a, milyen állat</u> , kis szarv, nagyon megnövekszik, délre, keletre, és a “kívánatos föld felé,” a “ <u>seregek fejedelméig</u> ” <u>növekszik</u> , elveszi tőle a szüntelen papi szolgálatot, kétértelmű beszédekkel, megtévesztéssel operál, <u>pusztítja a szentek népét</u> <i>Nincs beazonosítva Dániel könyvében</i>	Folytatódik az előző leírás...	Végítélet

A birodalmak beazonosítása (a történelmi előreformációs/reformációs értelmezés)

“...az Istennek regi Szent Prophetai, mind az ő nagysagos viselt dolgaikert, mind penig az ő szent es fegyhetetlen életekert, mi túlünk minden dicsiretre meltok: Mind azaltal az Daniel Propheta, imez egy kivaltkepen valo dologban lattatik azokat meg előzni, mivelhogy amaz negy világ-biro Fejedelemsegeket, mellyet egy szoval Monarchiaknak nevezönk, tudni illik, Assyriait, Persiait, Görög es Romai birodalmakat, oly nyilván es világossan megjövendölte ebben az ő Prophetiajaban, hogy az ki azokat tagadna, lattatnek az fenyes Napnak világossagat tagadni.”¹

Az ókortól fogva gyakorlatilag egységesen: Babilon (Asszíria), Médo-Perzsia, Nagy Sándor, Római Birodalom (L. pl. Josephus Flavius, Tertullianus, Hippolytus, Lactantius, Szent Jeromos, Alexandriai Cyrill, Szent Ágoston, Aranyaszájú Szent János, Wyclif, Tyndale, Luther, Melanchton, Kecskeméti Alexis János, Isaac Newton, stb.)

Babilont, Médo-Perzsiát és Nagy Sándort maga Dániel könyve azonosítja be (Dán 2,38, illetve 8, 20, 21.)

a) A beazonosítás teológiai szempontja

Az ókeresztény, előreformációs és a történelmi protestáns értelmezés szempontja a birodalmak beazonosításánál: üdvtörténelmi jelentőségük. Az említett birodalmak területén volt Jeruzsálem, illetve a templom, az Istennel való egyetlen hiteles kapcsolattartási mód alapját képező áldozati szertartások egyedüli és kizárólagos helyszíne, és az ő uralmuk határozta meg az “Isten beszédét,” kinyilatkoztatását őrző “választott nép” sorsát. A kereszténység kialakulásával — mely szintén Jeruzsálemből indult — a kor térségbeli elsőszámú hatalma, a Római Birodalom vette át ezt a szerepet. Rómát egyfelől politikai és történelmi szerepe miatt tekintették a negyedik hatalomnak, másfelől pedig azért, mert a császári rendeletek következményeiképp indult, szisztematikus keresztényüldözések keretében kétségkívül “hadakozott a szentek ellen,” és arra akarta kényszeríteni őket, hogy végső soron tagadják meg a “Seregek Fejedelmét,” az uralkodói kultusz előtt való meghajlással. Ez az értelmezés az alábbiakban — vázlatosan — rekonstruált történelmi és vallástörténelmi sajátosságokra alapozódott.

b) A beazonosítás történelmi szempontjai

¹ Margitai Péter, református lelkész, debreceni esperes, majd püspök *Előszava* Kecskeméti Alexis János (157?-1618), református lelkész, “Az Daniel Propheta Könyvenek, az szent iras szerint valo igaz magyarazattya,” című munkájának eredeti kiadásához (1621)

“A négy birodalom, a babiloni-Asszír, a méd-perzsa, a makedón és a római egymást váltó uralmát tartották a történelem fő vonulatának még az egyházatyák és a keresztény Európa krónikásai is.”² A római kor államférfiai és gondolkodói a Római Birodalomra a megelőző három nagy ókori birodalom — Babilon, Média-Perzsia, Nagy Sándor birodalma — jogfolytonos képviselőjeként tekintettek. E birodalmak örökségének az eszméje élő és ható szellemi és politikai örökség volt a kor számára.³

Augustus császár időszakában ez az eszme különösen erőre kapott. Rómát az utolsó (!), legfőbb és örökké tartó birodalomnak tekintették.⁴ Róma “annak a nagy világhatalomnak a feléledése volt, amelyet ... Nagy Sándor alapított és amelynek sorsa az ő halála után a hatalmát megszerezni igyekvők közötti felosztás lett. Caesar és Augustus voltak Nagy Sándor valódi utódai és ahhoz, hogy megértsük hatalmuk alapját, lényeges, hogy visszamenjünk Nagy Sándor monarchiájáig és megvizsgáljuk azt a pozíciót, amelyet mint teokratikus uralkodó töltött be, továbbá azt a tradíciót, amelyet utódaira hagyott.”⁵ Róma “a történelmi világ Nagy Sándorral megkezdett egyesítését”⁶ tetőzte be.

Nagy Sándor uralkodása az emberiség politikai és vallási egységesülésének történetében mérföldkövet jelez. “Nagy Sándor után a világ történelmi arculata alapjaiban megváltozott. A korábbi politikai és vallási struktúrák ... összeomlanak. Fokozatosan helyükre lép az oikumené fogalma, valamint a ‘kozmpopolita’ és ‘univerzalista’ irányzatok. Az emberi faj alapvető egységének a felfedezése minden ellenállás dacára elkerülhetetlen volt. ... [Nagy Sándor] olyan világról álmódott, amely nem tagolódik külön-külön államokra, hanem egyetlen Várost alkot, egyetlen isteni törvény hatálya alatt...”⁷ Nagy Sándor hódításainak eredményeképpen egy, az előző birodalmakat területében messze felülmúló birodalmat hozott létre. Görögországtól Perzsiáig terjedő birodalma a legkülönbözőbb etnikumú, kulturájú és vallású néptömegeket, politikai közösségeket foglalt magában. Megindult a korabeli világ gazdasági egységesülése is. “Az emberek horizontja a

² Oscar Halecki, *The Millennium of Europe*, University of Notre Dame Press, 1963, 28-29.

³ L. pl. Joseph Ward Swain, *The Theory of the Four Monarchies. Opposition History Under the Roman Empire*, *Classical Philology*, Chicago, XXXV, Jan. 1940, N.1.; Conrad Trieber, *Die idee der vier weltreiche*, *Hermes* XXVII (1892); Ladner, G., *The Idea of Reform in the Church Fathers*, Cambridge, Mass. 1960, illetve az itt található bibliográfia.

⁴ L. pl. Dionysius Halicarnassus: *Roman Antiquities* (i.sz. 10.), majd e korszakot követően: Appian: *Roman History* (i.sz. 140).

⁵ Lily Ross Taylor, *The Divinity of the Roman Emperor*, American Philological Association, Middletown, Connecticut, 1931.

⁶ Mircea Eliade, *Vallási hiedelmek és eszmék története*, Osiris, Budapest, 1995, 161.

⁷ Eliade, *Vallási hiedelmek...*, 162.

városállami szintről az oikumené [a lakott, civilizált világ] szintjére emelkedett. ... Egy jelenség... a koinét [a vulgarizált görög 'viágnyelvet'] beszélő *oikumené* korszaka” köszöntött be.⁸

Az óriási területű birodalom egysége kedvezett a vallási eszmék szabad áramlásának is, és egyre elterjedtebb jelenséggé vált a görög istenek és kultuszok helyi istenségekkel történő azonosítása. A hódítások, és a nyomukban kialakuló egységesülés így egy egyetemes világrend eszméjének megvalósulása irányába mutattak. Nagy Sándor pedig tudatosan törekedett is az egész emberiség egységesítésére egy közös politikai tekintély és civilizáció uralma alatt. Minden embert ugyanazon jog kötelékével kívánt egyesíteni. “A görög vallás és a görög filozófia mindenhol bevezette a közös rendet, amelyet az általa képviselt jog iránti tisztelet rótt mindenkire. Győzd le, hogy civilizálhasd, és civilizáld, hogy egyesíthesd — úgy tűnik, ez az eszme lebegett előtte.”⁹ A Nagy Sándor életrajzírója által lejegyzettek alapján¹⁰ számos történész egy “nagy intellektuális forradalom megalkotóját ... a nyugati világ jövődöbéli birodalmi rendszeréhez vezető előjáték elindítóját”¹¹ tiszteli az uralkodó-hadvezérben.

Nagy Sándor egyetemes birodalmi kísérlete szembesült az alapproblémával: hogyan fogadtassa el uralmát birodalma népességével, hogyan tegye törvényeit mindenki számára kötelező tekintélyűvé, vagyis miként legitimálja politikai tekintélyét egy multikulturális, etnikailag, vallásilag plurális birodalomban? Ehhez az uralkodói (politikai) tekintély olyan legitimációjára volt szükség, amely nyilvánvalóvá teszi, hogy az nem önkényes, hanem egy objektív, egyetemes rendet képvisel és kér számon. “Gyakorlati tapasztalata arra kényszerítette, hogy belássa, egy birodalomban, amely egyaránt magában foglal perzsákat és görögöket, olyan közös jognak kell léteznie, amely mindkettőjük számára érvényes. Ahhoz, hogy a görögök és a perzsák számára egyaránt érvényes legyen, a jognak jelentős mértékben élveznie kell a jóváhagyásukat. A perzsákat nem lehetett volna utasítani és korlátozni. Mivel Perzsiában a törvényeket tulajdonképpen Nagy Sándor vezette be, aki görög volt, szükség volt arra, hogy meggyőzze a perzsákat: törvényei többet tükröznek a görögök akaratánál és szándékánál — valami olyat képviselnek, ami mind a görögökre, mind a perzsákra nézve kötelező.”¹²

“Nagy Sándor tapasztalati úton jött rá..., hogy egy nagy, plurális társadalmat csak úgy lehet kormányozni, hogy túllépve a társadalom plurális érdekein, feltételezzük, hogy van ésszerű rend

⁸ Everett Ferguson, *Backgrounds of Early Christianity*, William B. Eerdmans, Grand Rapids, Michigan, 1987. 164.

⁹ Etienne Gilson, *The Problem of a Universal Society; The City of God and Universal Society; Christian Wisdom and a World Society*, in: St. Augustine, Catholic University of America Press, Washington, 1977, xvii. 1.

¹⁰ Plutarch, *Moralia, On the Fortune and Virtue of Alexander I.* 5-6. Loeb, vol. IV, 395-7.

¹¹ Etienne Gilson, *The Problem...*, xvii. 1.

¹² Walter Lippmann, *The Public Philosophy*, Transaction Publishers, New Brunswick, 1992, 95 .

és van egy plurális érdekek felett álló természetes jog. Ez a jog természetes abban az értelemben, hogy bármely racionális elme beláthatja, továbbá nem egy uralkodó hatalom önkényes rendelkezéseire alapul. Ez az előfeltétel, amely nélkül lehetetlen megvalósítani, hogy különböző, egymással versengő, eltérő érdekelttségű népek békében és szabadságban éljenek egyazon közösségen belül.”¹³

Az egyetemes, a plurális érdekeket meghaladó politikai rend eszméje bevezetésének a politikai praktikum által diktált kényszere természetesen esett így egybe Nagy Sándor vallási motivációjú világhódító célkitűzéseivel. A hódító által elképzelt világközösségnek “egy vallási eszme lett volna az alapja.”¹⁴ Célja az emberiség “isteni rendre” épülő politikai közösségének a megteremtése volt, vagyis egy vallási eszme politikai formába öntése. A kor egyik legjellemzőbb sajátossága éppen az “ökumenikus” tendenciák rendkívüli felerősödése, az egyes istenségek, vallási kultuszok egymásnak való megfeleltetése, egy közös istenség létének a feltételezése volt. Hódításai során Nagy Sándor törekedett minden vallást elismerni, elfogadni és beépíteni egyetemes viláгурalmi koncepciójába. A korabeli feljegyzések megemlítenek egy különleges esetet, amikor Opis városánál (Opis ősi babiloni város volt a mai Bagdad városa közelében) birodalm a különböző népcsoportjainak a képviselőit közös áldozatra hívta össze, és ennek alkalmából a birodalom egységéért tartottak közös imát.¹⁵ Az a tendencia, miszerint a különböző vallások, istenségek csak partikuláris kifejeződései egy mindenki számára közös, egyetemes isteni valóságnak, rendnek, kivételes lehetőséget biztosított egy plurális értékek felett álló, egyetemes politikai tekintély legitimációjának alátámasztásához. Abban az esetben, ha uralmát sikeresen köti össze egy olyan istenség imádatával, amelyben mindenki felismerheti a saját vallását, biztosíthatja önmaga számára különböző vallású alattvalói feltétlen hűségét, hiszen uralma így a mindenki által megkérdőjelezhetetlenül objektívnek tekintett, transzcendens alapokkal bíró rendet kéri számon, vagyis nem tekinthető önkényesnek.

Nagy Sándor mindezek miatt az uralkodói kultusz bevezetéséhez folyamodott. Az uralkodói kultusz nem primitív önistenítés volt, hanem egy végiggondolt vallási és politikai intézmény. Segítségével szilárd legitimációhoz jutott a politikai tekintély (az “állam”), hiszen minden rendelkezése — az “objektív” rendből származtatva — megkérdőjelezhetetlennek számított, ami különösen fontos volt egy értékek és érdekek sokaságából álló, “egyetemes” politikai közösségben.

Nem valósulhatott volna meg mindez a kor “ökumenikus” tendenciái nélkül.

¹³ Lippmann, *The Public...*, 96.

¹⁴ Ferguson, *Backgrounds...*, 28.

¹⁵ Eliade, *Vallási hiedelmek...* 160.

Nagy Sándor fiatalkori, hatalma csúcsán bekövetkezett, váratlan halála azonban minden számítást keresztül húzott. A birodalom tartósan négy részre szakadt, így az “emberiség” vallásos eszméken alapuló politikai közösségbe gyűjtésének kísérlete félbeszakadt. A Római Birodalom volt az a hatalom, amely tudatosan felvállalta ennek az elképzelésnek megvalósítását.

“A nemzetközi birodalom valóságát Augustus Caesar élesztette fel sikeresen.”¹⁶ Róma, Nagy Sándor birodalma utódállamainak meghódításával jelképesen és ténylegesen is a nagy előd nyomdokaiba lépett. “Egy héten belül Róma vereséget mért Macedóniára, Egyiptomot protekturátussá tette, és Szíriát is arra kényszerítette, hogy hajoljon meg kívánságai előtt. Egy új hatalom vetett árnyékot ezzel Nagy Sándor birodalmának három fő részére... Róma átvette Nagy Sándor politikai és kulturális örökségét az Eufrátesztől nyugatra és valódi utóddá vált. Beteljesítette Nagy Sándor politikailag egységes világra vonatkozó látomását.

Az így létrejött birodalom alapjait egy “globális” jelenléttel bíró, szervezett katonaság és egy, a korhoz mérten példátlanul magas szintű társadalmi szervezettség jelentette, amely elsősorban a gazdaság működésének birodalmi keretek közötti optimalizálásában, a különböző provinciák között zajló kereskedelem rendkívül hatékony megszervezésében, és egy mindent behálózó jog intézményében jelentkezett. Róma elsősorban a társadalmi szervezettség terén múlta felül a környező népeket.

“Szemben a barbár oldal szűk intellektuális horizontjával, amely semmiféle egyenlőség vagy lojalitás fogalmát nem tudta magáévá tenni, ha az meghaladta a törzsi vagy családi egységek közötti kapcsolatok számát,”¹⁷ Róma egy “nemzetek” feletti lojalitás megvalósítójává és letéteményesévé vált. Erre egyre inkább szükség is volt, hiszen a terjeszkedéssel nélkülözhetetlenné vált a birodalom központi politikai tekintélyének olyan mélységű legitimitációja, amely összetartó erőként biztosítani tudta egy “egyetemes” politikai közösség egységét. Ahhoz, hogy az egyes provinciák gazdaságát, kereskedelmét és politikai együttműködését birodalmi szinten lehessen ésszerűsíteni, megszervezni, a birodalom központi politikai tekintélyének egy olyan rend és jog nevében kellett kormányoznia, amely többet állít magáról annál, hogy csupán egyes uralkodók önkényes elképzelése lenne. Pusztán az erőszak — noha természetesen meghatározó szerepe volt a hódításokban és a birodalom fenntartásában — képtelen lett volna ezt produkálni. Róma hatalmi potenciáljának másik fontos dimenziója a jogi formulák és meghatározások fokozatos kiterjesztése volt a birodalom teljes népességére, illetve a vallás birodalomépítő és politikai legitimitációs eszközként való felhasználása volt.

¹⁶ Mathijs Lamberigts, History of Church and Theology, Course notes, Catholic University of Louvain, 1996. 34.

¹⁷ Stuart Pigott, Ancient Europe. From the Beginnings of Agriculture to Classical Antiquity. Edinburgh University Press, 1965, 274.

A Caracalla császár által i.sz. 212-ben kiadott rendelet, amely a birodalom minden lakosára kiterjesztette a polgárjogot, ennek a jogi fejlődésnek a betetőzése volt. “Amikor Caracalla 212-ben a birodalomban minden szabad emberre kiterjesztette a római polgárság jogait, az egész nyugati világ számára már csak egyetlen jog létezett — Róma joga. Egy olyan kormányzati forma született meg, amelynek az egész emberiség kormányzása volt a célja és amely a népek széleskörű különbözőségeit és a szokások még nagyobb változatosságát egy hatalmas világállamban testesítette meg. Soha az emberiség történelmében ezelőtt ilyen egyetlen uralom nem jött még létre.”¹⁸

Róma elérte azt, hogy “az ókori világ vágyának beteljesüléseként”¹⁹ tekintettek rá, és mindenki azt érezte, hogy amit Róma tett, az a jog örök rendjében gyökerezett.²⁰

Volt azonban mindennek egy nélkülözhetetlen alapja. Róma a birodalom ügyét elválaszthatatlanul összekötötte a vallás ügyével. “Az anyagi érdek és vallásos érzés fúziójában állt a birodalom ereje...”²¹ Caracalla fent említett rendelete jellemző módon, a római polgárjog birodalmi kiterjesztése mellett azt is előírta, hogy a birodalom minden népe és polgára könyörögjön az istenekhez.²² Polybius szerint Róma sikereinek titka elsősorban az volt, hogy világhatalmi elképzeléseinek érdeében az emberi lélekben tudta megvetni a lábát: “Az a sajátosság, amelyben a római nép mindenki között a legelső, véleményem szerint vallásos meggyőződésük természetében keresendő. Úgy gondolom, hogy épp ez az a dolog, ami más népek között kritika tárgya, vagyis a szellemek imádása (deisidaimonia) az, ami fenntartja a római állam kohézióját.”²³ Hasonlóképpen, Cicero a rómaiak hatalmát annak tulajdonítja, hogy “minden népet és nemzetet felülmúltak vallásos buzgalmukban.”²⁴

A római vallás mindenekfelett korporatív és jogi jellegű volt. A jog szelleme hatotta át és a vallási tevékenységet, akárcsak a jogot, szakértők felügyelték. A vallás fenntartása és ápolása nagyrészt az állam feladata volt Rómában.

¹⁸ D.J. Hill, *History of Diplomacy in the International Development of Europe*, New York, Longmans, Green, 1905, 13-14.

¹⁹ M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, vols.2, 2nd ed., rev. by P.M. Fraser, Oxford, at the Clarendon Press, 1963.

²⁰ Ferguson, *Backgrounds...*

²¹ Ferguson, *Backgrounds...*

²² Paul Keresztes, *Imperial Rome and the Christians*, University Press of America, Lanham, New York, London, 1989.

²³ Polybius, *Histories* VI. 56.

²⁴ Cicero, *Concerning the Response of the Sooth sayers*, ix. 19.

A vallásnak fontos szerepet tulajdonítottak a hódításoknál is. Egy új terület bekebelezése együtt járt a helyi istenségek megnyerésével, azaz a helyi lakosság vallásos érzelmeinek az egyetemes római birodalmi eszme szolgálatába állításával. Az evocatio szertartásával Róma arra kérte az ellenséges város isteneit, hogy változtassanak pártállást. A korra a vallási tolerancia volt jellemző. A világ politikai és gazdasági egységesülése — hasonlóan a Nagy Sándor-i korszak tendenciáihoz — maga után vonta az egyes törzsek, népcsoportok partikuláris vallási kifejezőmódjainak egymással való találkozását, az eszmék áramlását. Ez a fejlemény és az emberiség egységének növekvő tudatosodása a különböző vallások, kultuszok értékének relativizálódása irányába hatott. Az egyes helyi kultuszok értéke gyöngült, és megindult egy elmozdulás a különböző helyi istenségek funkcionális azonosítása irányába. “A különböző istenek fel lettek ruházva egymás tulajdonságaival, egészen addig, míg az istenek egyé váltak. Az ősi politeizmust megtartották, a különböző isteneket azonban a legfőbb istenség alárendelt erőinek tekintették.”²⁵ A kor hangulatát jól jellemzik az alábbi sorok: “A nyugalmatlanság és aggodás lelkülete volt jelen a birodalomban... Egy óriási nemzetközi birodalomban élés tapasztalata a régi isteneket jelentéktelennek és alkalmatlannak láttatta... Mindenki új spirituális megoldásokat keresett. Keleti kultuszokat hoztak be Európába: Íziszt és Oziriszt Róma hagyományos isteneivel, az állam gyámjaival együtt imádták... De egyik ilyen új vallási lelkesedés sem fenyegette a régi rendet... Annyi misztérium kultuszhoz csatlakozhattál, ahányhoz akartál, feltéve, ha ezek nem kísérelték meg veszélyeztetni az ősi isteneket... A civilizáció egy törekeny alkotásnak látszott, amelyet nem volt szabad fenyegetni a túlélését biztosító, pártfogó istenek önkényes semmibevevése által.”²⁶

Szükség volt tehát egy olyan megoldásra, amely egyszerre biztosíthatta a birodalomban jelenlévő különböző vallási kifejezésformák egymással és Róma hagyományos vallásosságával történő asszimilációját. Egy olyan “formulát kellett találni, amely garantálná a birodalom különböző vallási csoportjai közötti békés együttélést: meg kellett találni a sok név summus deus-át, [“Legfőbb istenség”] egy olyan istenséget, akiben minden csoport felismeri bizonyos mértékig a saját istenét vagy isteneit, és egy olyat, akire a birodalom támaszkodhat a nehéz időkben, amelyek felé haladt. Ettől az időtől kezdve valójában a legerősebb isten kiválasztása vált a birodalom legközvetlenebb politikai problémájává.”²⁷ Ennek során újraértelmezték a Keletről Rómába hozott napisten kultuszát az új filozófiai és populáris eszmékkel összhangban, majd egyesítették a birodalmi kultusszal. Ennek bevezetése először kísérleti jellegű volt és más kultuszokkal együtt történt, míg végül Aurelianus császár által 274-ben Sol Invictus (a legyőzhetetlen nap) kultuszát emelte birodalmi kultusz rangjára. “Sol Invictus kultusza a posztalexandrianusi [Nagy Sándort követő]

²⁵ Ramsey MacMullen, *Christianizing the Roman Empire A.D. 100-400*. Yale University Press, New Haven and London, 1984, 8.

²⁶ Armstrong, *A History...*

²⁷ Marta Sordi, *Christianity and the Roman Empire*, 122

korlátlan vallási szinkretizmus terméke volt... Ennek az új vallási attitűdnek az az előnye, hogy könnyen asszimilálni tudta nem csupán a nagyobb Baál kultuszokat, amelyekkel kapcsolatban állt, hanem a mithraizmus ezerarcú, változatos erejét is. És Aurelianus rendelkezett azzal a bölcsességgel, hogy a kultuszt oly módon alapítsa meg, hogy az egybecsengjen az ősi római formákkal.”²⁸

A “summus deus” tekintélyének az uralkodóra ruházása történt meg valójában már korábban is, az uralkodói kultuszban, mellyel Róma tudatosan idézte fel a Nagy Sándor-i örökséget. “Nagy Sándor példája volt állandóan Caesar előtt. Magában Nagy Sándor utódát látta, hódításainak és a világ civilizálására irányuló törekvéseinek a keresztülvivőjét.”²⁹ Augustus folytatta ezt az örökséget, amit szemléletesen demonstrál, hogy császári pecsétgyűrűjén Nagy Sándor képmását szerepeltette.

“Augustus, aki felismerte, hogy egy egyetemes birodalomnak egyetemes vallásra is van szüksége, kész volt Róma ősi hitát helyreállítani. Mikor elfogadta az isteni tiszteletet Keleten, ragaszkodott ahhoz, hogy neve Rómával legyen társítva. Így a hagyományos nemzeti kultuszok eszméi és a hagyományos nemzeti patriotizmus Róma felé lettek irányítva, az egyetemes város felé, amelyet egy élő uralkodó szimbolizált egy ősi isten helyett... A birodalmi vallás szinte elkerülhetetlen eredménye volt a polisz oikumenére és a nemzeti istenség birodalmi istenségre való kiterjesztésének. Az eredmény egyfajta egyetemes nemzeti kultusz lett, amelyben mindenki a részvétellel mutathatta ki hűségét.”³⁰

“Róma tiszteletben tartotta hagyományos alapelvét, mely szerint minden nemzetnek joga és költessége az ősei által megalapított vallást követi, de másrésről egy másik elvet is alkalmazott, még pedig azt, hogy Rómának joga van uralni a világot és alárendelni saját intézményeinek az alávetett nemzetek vallásait. Így Róma adaptálta mindegyik nemzeti vallás isteneit.”³¹ Az uralkodói képmásait, a birodalmi kultusz szentélyeit a helyi, “nemzeti” kultuszok szent területein állították fel, és törekedtek a különböző kultuszok által tisztelt istenségekkel fennálló voltaképpeni azonosságának hangsúlyozására. A birodalmi kultusszal való társítás megtiszteltetésnek számított, és “ez a birodalmi kegy és szövetség még hasznára is vált a különböző jelentősebb helyi kultuszoknak. Fontos kultusznak csak az számított ezentúl, amelyik csatlakozott az uralkodóhoz és a nemzeti istenekhez; a többi kultusz hanyatlani kezdett...”³² Az örök rendet megtestesítő

²⁸ F.E. Peters, *The Harvest of Hellenism: A History of the Near East from Alexander the Great to the Triumph of Christianity*, New York, 1970, 583.

²⁹ Lily Ross Taylor, *The Divinity...*,

³⁰ Ferguson, *Backgrounds...*

³¹ Paul Keresztes, *Imperial Rome...*, 90.

³² Ferguson, *Backgrounds...*

“uralkodói kultusz vált az egész római világ egyetlen közös kultuszává.”³³ A birodalmi kultusz így tulajdonképpen a birodalom egységébe vetett hit kifejezése volt. A birodalom nyugati felében különösképpen egyértelmű volt, hogy a római “nemzetközösség” és az azt egybentartó szolidaritás személyes megtestesítőjének számító uralkodó iránti feltétlen lojalitás kifejezése volt a kultusz. “A római uralkodók kultuszát lényegében úgy kell felfognunk, mint egy vallásos jellegű, társadalmilag és politikailag körülírt viszony fenntartását a birodalom uralkodója és multinacionális alattvetettjei között.”³⁴

Ez volt a római egyetemesség lényege: egy vallási megalapozottságú pre-politikai rendre alapuló, egyetemes politikai közösség megalkotása.

A keresztényüldözések — melyek a birodalom kohéziójának, stabilitásának konszolidálására tett kísérletek során csaptak fel tényleges erővel — e birodalmi koncepció lényegéből fakadtak. “A vallás fokozatosan elsőrangú kérdéssé lépett elő majdnem mindenki számára. ... [A] vallási restauráció politikai jelentőségre tett szert az újonnan felosztott birodalomban, karöltve az igazság, erkölcs és társadalmi rend abszolút mércéjének tekintett tradíció iránti lojalitással.”³⁵ Vajon miért vezetett mindez törvénytörően a keresztény üldözéséhez?

Miért volt kibékíthetetlen ellentét a keresztények hite és a birodalmi kultuszban való részvétel között? A birodalmi kultusz annyit várt el a birodalom népétől, hogy áldozzon az isteneknek. A kortársak számára a kultusz csupán szimbolikus kifejeződése volt annak az Abszolút istenségnek, amelyet minden vallás és egyéb kultusz is imádott, a saját partikuláris formái és megfogalmazásai szerint. Az áldozónak tehát az előtt az istenség előtt kellett meghajolnia, akiben egyébként minden vallás fel tudta fedezni a saját eszméit, és akit még a kor nagy gondolkodói is a világegyetemet fenntartó nagy Eszmével azonosítottak. A kultuszban való részvétel megkövetelésén kívül nem várták el azt az egyes vallások követőitől, hogy mondjanak le a saját vallásuk szertartásaiban való részvételről, hogy tagadják meg azokat. A birodalom mindig is tág teret biztosított a vallási különbözőségeknek, amennyiben azok beilleszkedtek, a birodalmi eszme szolgálatában álltak, a hagyomány tisztelete és a birodalmi kultusz támogatása által. A keresztények ezzel szemben egy olyan kinyilatkoztatás-tant vallottak, mely szerint létezik Istennek olyan kinyilatkoztatása, amely torzítatlanul, időn, koron és kultúrán felül állva közvetíti az ő akaratát, és amely kizárja, hogy az egyéb vallások, melyek ebben nem hisznek, illetve nem erre alapulnak, szintén Isten eszközei, az ő kinyilatkoztatásának hordozói lennének. Jól tükrözi a keresztények és a kor egyéb vallásai közötti szembenállásnak ezt a természetét Celsusnak, a neves 2. századbeli gondolkodónak a

³³ James Bryce, *The Holy Roman Empire*, Andesite Press, 2015.

³⁴ Lamberigts, *History of Church...*

³⁵ Rostovtzeff, *The Social...*, 509

keresztényekről alkotott véleménye, amelyet Armstrong — Origenész *Contra Celsum* című munkája alapján — a következőképpen foglal össze: Celsus “a keresztényeket szűk látókörű, provinciális Isten-képpel vádolta. Megbotránkoztatónak találta, hogy a keresztények saját külön kinyilatkoztatásra formálnak igényt. Isten minden emberi lény számára elérhető, a keresztények mégis hitvány kis csoportokba gyűlnek, azt jelentve ki, hogy ‘Isten az egész világot és az eget magára hagyta és figyelmen kívül hagyta a Földet, hogy csak ránk figyeljen.’ A keresztényeket üldöző római hatóságok ‘ateizmussal’ vádolták őket, mivel Isten-képük súlyosan sértette a római etoszt. Az emberek attól féltek, hogy mivel a keresztények elmulasztják megadni a tradicionális isteneknek az őket illető tiszteletet, ezzel államot veszélyeztetik és felborítják a törékeny rendet. A kereszténység egy barbár hitvallásnak tűnt, amely figyelmen kívül hagyja a civilizáció fejlődését.”³⁶ A keresztények tehát abszolút értéket tulajdonítottak a kezükben lévő kinyilatkoztatásnak, és ezzel teljesen más alapra helyeződött, mint a kor vallásossága. Ebből következően a fő “problémát annak kifejezett tagadása jelentette részükről, hogy az egyéb istenek léteznek, illetve, hogy ábrázolásaikat és ceremóniáikat tisztelni kell.”³⁷ Olyannyira lényegileg eltért ez attól, amit a kor vallásnak tekintett, hogy a keresztényeket nem más vallásúnak, hanem “ateistának,” vagyis egyszerűen vallástalannak tartották.

A kor vallási szemléletének, erre alapuló vallási összefogásának az alapvető tagadása, a Római Birodalom vallást és politikát szervesen összekapcsoló eszméjének háttérén, szükségszerűen a politikai rend alapjait veszélyeztető magatartás volt. A római “egyetemes” politikai közösséget összetartó erkölcsi rend, etosz kérdőjeleződött meg ezzel. “Megátalkodottságuk nem fenyegette kevésbé a római rendet és uralmat, mint hitük a hagyományos vallást.”³⁸ Mindezek eredményeként a keresztényeket egyenesen “az emberi faj gyűlöletével” vádolták.

³⁶ Armstrong, *A History...*

³⁷ Ramsay MacMullen, *Christianity and Paganism in the Fourth to Eight Centuries*, Yale University Press, New Haven and London, 1997, 105.

³⁸ Ferguson, *Backgrounds...*

A negyedik birodalom (illetve az abból kinövő "kis szarv") beazonosítása kapcsán felmerülő néhány kérdés, szembenálló vélemények és érvek:

a) Lehetett-e **Antiochosz Epiphanész** (i.e. 215.—i.e.164.)?

Dániel könyve vázlatpróféciái szerint egybehangzóan a végső ítéletig tart az utolsó birodalom fennállása. Az viszont mindenképpen csak a Messiás eljövetelét követően (9. fejezet messiási próféciája), illetve a 8. fejezetben említett 2300 év után jöhet el. Tekintettel arra, hogy Antiochus Epiphanes élete i.e. 164-ben véget ért (sokan éppen ezekre az évekre teszik Dániel könyve keletkezését), miközben uralkodása során is közismerten tehetségtelen hadvezérnek és vezetőnek számított, továbbá komolytalan, szélsőséges viselkedéséről volt ismert, teljesen életszerűtlen azt feltételezni, hogy kortárs szerzők az ő — mintegy tíz évig tartó — uralkodását az előző nagy birodalmakat meghaladó képességű, a végítéletig (l. a próféciákban foglalt legalább 2300 évet!) tartó birodalommal azonosították volna és a 8, 24-25-ben felsorolt jelzőkkel ("kétértelmű beszédekhez, kifinomult megtévesztésekhez értő") illették volna.

Tekintettel arra, hogy Dániel könyve konkrétan megnevezi, beazonosítja a felsorolt, először jelképekkel ábrázolt birodalom közül az első hármat, magyarázatra szorul, miért nem tesz így a negyedik birodalom esetében. Erre a kézenfekvő magyarázat az lehet, hogy egy olyan birodalomról van szó, amelyik a könyv keletkezése idején még nem létezett számottevő politikai entitásként, vagyis ismeretlen, érthetetlen lett volna a korabeli olvasók számára a megnevezése. Ha elfogadjuk azt az érvelést, mely szerint Dániel könyve i.e. 160 körül született, kijelenthető, hogy Antiochus Epiphanes uralkodása mindenképpen ismert kellett, hogy legyen a könyv szerzője számára, hiszen éppen ezidőtájt halt meg az uralkodó. A leginkább elfogadható magyarázat az, hogy egy olyan birodalomra utalt a szerző, amely a könyv keletkezésekor még nem volt a láthatáron, a későbbiekben használt nevének még nem volt ismert, így értelmezhetetlen lett volna a megnevezése.

b) Az **előreformációs (pl. Wyclif, stb.) és a történelmi protestáns értelmezésben (Luther, Melancton, Kálvin, Tyndale, stb.)** a római pápaság intézménye jelentette a Római Birodalomból kinövő kis szarvat, illetve ezen értelmezés szerint a két hatalom között lényegi folytonosság áll fenn bizonyos tekintetben. Ez az értelmezés számos tényezőt tekintetbe vesz, támaszkodik a pápai intézmény kialakulásának történetére, sajátosságaira. Az alábbiakban néhány szemelvény, illetve kiegészítő jegyzet olvasható mértékadó egyházi és történelmi munkákból annak

rekonstruálása céljából, milyen történeti, egyháztörténeti és teológiai sajátosságokra alapulhatott a fentebb említett értelmezés:

A pápai hatalom kialakulásáról:

Klaus Schatz jezsuita egyháztörténész: "A kérdésre, vajon létezett-e bármilyen eszméje is [a korakeresztény korban] egy Péter után működő tanítói hivatalnak... nemmel kell válaszolnunk. ... Azaz, ha azt kérdezzük, vajon a történelmi Jézus Péternek megbízatást adva azt várta-e, hogy az apostolt majd egy hasonló jogokkal felruházott örökös követi, vagy vajon Máté evangéliumának szerzője, Péter halála után, tudatában volt-e annak, hogy Péter és megbízatása továbbélt a római közösség őt követő vezetőiben, a válasz mindkét esetben valószínűleg 'nem.'... Ha ezen kívül megkérdezzük, vajon a korai egyház tudatában volt-e Péter halála után annak, hogy az ő tekintélye Róma püspökére szállt, vagy más szavakkal: hogy a római közösség feje vált Péter utódává, az Egyház sziklájává és ezért a Máté 16,18-19-ben foglalt ígéretet tárgyává, a kérdésre ilyen értelemben nemmel kell válaszolnunk... Ha valaki megkérdezett volna egy keresztényt a 1-200-as vagy akár a 300-as években, hogy vajon Róma-e minden keresztények feje, vagy vajon létezik-e egy legfőbb püspök az összes püspök felett, aki az egész egyházat érintő kérdésekben az utolsó szó jogával rendelkezik, minden bizonnyal nemmel felelt volna... Egy felelős hermeneutika számára azonban ez nem jelent negatív választ az alapkérdésre [ti. összhangban van-e a Bibliával a pápai primátus eszméje], amely többet ölel fel, mint Jézusnak magának vagy az Újszövetségnek a perspektíváját. Még ha nem is voltak 'tudatában' egy ilyen hivatalnak, ez nem jelenti azt, hogy Péter alakja és megbízatása nem rejti magában ezt a lehetőséget, kivetítve egy századokon át küzdő Egyházra, amely mindig is azon fáradozott, hogy valamiképpen 'biztosítsa' az apostoli eredethez és Jézushoz magához kapcsolódó kötelekeit."³⁹ A pápai primátus létrejöttét kizárólag "annak a küzdelemnek a teljes összefüggésében érthetjük meg, amelyet az Egyház az egység biztos pontjának megtalálásáért vívott."⁴⁰ A hiteles "apostoli hagyományt (paradosis) fokozatosan az apostoli öröklődéssel kezdték azonosítani. A püspöki hivatal folytonossága volt a doktrína folytonosságának biztosítója..."⁴¹ A pápai primátus intézményét "a negyedik századtól a római és birodalmi környezet formálta. Bizonyára nem tévedés a pápaság 'szekularizációját' látni ebben az értelemben, egy olyan Egyház sajátosságaként, amely a tömegek krisztianizációjával lépésről lépésre szekuláris és politikai modelleket fogadott el... a pápaság a Római Birodalom hivatalnoki karának jellegzetességeit tette magáévá."⁴² "Csak ... a 4-5.

³⁹ Klaus Schatz SJ, *Papal Primacy. From Its Origin to the Present*. A Michael Glazier Book, The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota, 1996.

⁴⁰ Schatz, *Papal Primacy*..., 3.

⁴¹ Schatz, *Papal Primacy*..., 148.

⁴² Schatz, *Papal Primacy*..., 38.

században került sor Róma nagyobb mértékű krisztianizációjára. A római szenátusi nemesség különösen a pogányság utolsó bástyájának számított eddig az időszakig. A 4. század végétől egyre inkább a kereszténység felé fordultak. Az eredmény a legrendkívülibb történelmi konzekvenciákkal járó kombináció és fúzió volt. ... a Roma eterna [örök Róma] szelleme, Róma a caput mundi [a világ feje], amely törvényeit adta a világ számára, az apostolok Rómájához csatlakozott. A két folyam egybefolyt és az ősi Róma egyedülálló karaktere befogadásra talált az egyházi, pápa Róma részéről és átalakította a primátust magát is. A római nemesség magával hozta gondolkodásmódját: különösen a rendről és jogról vallott eszméit, vezetési karizmáit, az ellentétek kiékítésének tehetségét, józan gyakorlatiasságát és hatalomérzékét, mindent, ami Rómát világhatalomra képessé tette... A tradíció egyháza a főváros egyházává lett, amely az egész világra kiterjeszti törvényeit.⁴³

A pápai intézmény szerepéről a Római Birodalom jelenkorig tartó továbbélésében:

VI. Pál pápa (1963-1978) 1963-ban egy pápai kihallgatáson jelentette ki a következőket: "Ha egy nap Európa megtagadná alapvető ideológiai örökségét, megszűnne önmaga lenni. Az angol történészek, Bellocnak azok a látszólag ellentmondásos szavai, melyek szerint a katolikus hit és Európa egyet jelent, továbbra is igazak..."⁴⁴ A pápa által hivatkozott mondatok Hilaire Belloc "Europe and the Faith" (Európa és a Hit) című, 1921-ben megjelent könyvéből származnak, és az alábbi gondolatmenet lezárását képezik:

"Munkám célja az, hogy kimutassam: a Római Birodalom sohasem pusztult el, csak átalakult; a Katolikus Egyháznak — amelyet érett állapotában elfogadott — köszönhető a túlélése, és ez az Egyház volt Európa eredetkor és azóta is a mi nyugati civilizációnk lelke. (...) Az európai civilizáció ma is egy, vagy látja ezt valaki, vagy nem. A Katolikus Egyház továbbra is a lelke ennek, vagy tudja ezt valaki, vagy nem. (...) A középkori keresztény Európa nemzetközössége nem más, mint a Római Birodalom folytatása átalakult formában. (...)

Az európai civilizáció története egy bizonyos politikai intézmény története, amely egyesítette és kifejezte Európát, és amelyet Rómából kormányoztak. Ez az intézmény kezdettől fogva egy bizonyos végleges és szervezett vallással állt kapcsolatban; ezt a vallást aztán befogadta és végül beleolvadt... Ez az intézmény — elfogadva, hivatalos kifejezésévé téve és minden részében belelegezve ezt a vallást, mindaddig, amíg az egészen a lelkévé vált — lassan módosult, lelkileg

⁴³ Schatz, Papal Primacy..., 32.

⁴⁴ VI. Pál az Itáliai Katolikus Egyetemek Szövetsége (FUCI) számára adott első pápai kihallgatása alkalmából, 1963. szeptember 9. In: Von Rosemarie Goldie, The Idea of Europe and the Catholic Laity. A Backward Glance (1948-1966), 139. o., in: Herbert Schambeck (ed.), Pro Fide et Iustitia. Festschrift für Agostino Cardinal Casaroli, Berlin Duncker and Humblot, 1984.

megvilágosodott és fizikailag fokozatosan degradálódott. De nem halt meg. Újraélesztette az a vallás, amely annak új lelkévé vált. Újra felemelkedett és ma is él... Ezt az intézményt mi ma 'Római Birodalomnak' hívjuk. A vallást, amely tanácsolta és megmentette ezt az intézményt, a 'Katolikus Egyháznak' hívták, hívják és fogják mindig is hívni. (...) Európa és a Katolikus Egyház egy és ugyanazon dolog. (...)

A Római Birodalom, intézményeivel és lelkével az európai civilizáció egyedüli eredete..., azt állítani, hogy ez a Birodalom vagy vallás bármikor is megszűnt volna — azaz, azt állítani, hogy valaha is megtört volna a folytonosság a múlt és a jelen Európája között, a történelem meghamisítása volna. (...)

Mi volt a Római Birodalom? Egy olyan intézmény, amelyet eredetétől fogva befolyásolt és legalábbis átjárt egy másik intézmény. Ez az intézmény, a 'Katolikus Egyház' nevet viselte (és viseli). (...) Mint egy kis állam, a Katolikus Egyház mindenféle rendű embert magában foglalt, és mint a Birodalom maga, amelyen belül növekedett, minden tagját saját hatáskörének vetette alá. Amint a Birodalom hanyatlani kezdett, a Katolikus Egyház utánacapott és megőrizte... Ahogy a Római Birodalom érett szakaszába lépve elfogadta hosszú fejlődésének gyümölcsét (azaz a Katolikus Egyházat), egyszer csak idősödni kezdett és világossá vált, hogy nagy átalakulást kell elszenvednie... Egy növény is éppen a gyümölcsstermés után kezd gyorsan hanyatlani. Azt gondolhatnánk, hogy így haladt előre a mediterrán civilizáció hosszú története is. Amikor végső és legteljesebb szakaszába ért és rátalált arra a végső és teljes vallásra, amely kielégíti hosszas keresését és megoldja minden ősi rejtélyét, arra lehetett számítani, hogy e gyümölcs megérlelése után ebben az esetben is az elmúlás következik. De éppen az volt az európai civilizáció egyedülálló szerencséje, hogy ez a vég nem jött el. A felbomlást különös módon megállították. A halált elhárították. És minél közelebből vizsgálja az ember ennek a megmentésnek az egyedülálló történetét — mindannak a megmentését, ami egy legősibb és kimerült társadalomból megmenthető —, annál inkább látja, hogy ez csakis a Katolikus Egyháznak köszönhető, semmi másnak... Nincs példa ilyen túlélésre az emberiség történetében. Minden más nagy civilizáció, a fejlődés évszázadai után vagy egy merev és meddő változatlanúságba süppedt, vagy elpusztult és eltűnt. Semmi sem maradt Egyiptomból és semmi nem maradt Asszíriából. A megmaradt keleti civilizációk csak durva másolatai egykori modelljeiknek... De Európa civilizációja — azaz Róma és a Birodalom civilizációja — számára megnyílt egy harmadik út a halálon és a meddőségen kívül: a feltámadás jutott osztályrészéről. Magva megőrződtek egy második tavaszig... És a szervezet, amely elvégezte ezen magvak megőrzését, ismétlem, a Katolikus Egyház volt. (...) Nem pusztult el a Római társadalom; nem tört meg a folytonosság a mai keresztény nyugat intézményeiben. (...)

Ezen az alapon áll meg a történelmi igazság, miszerint ezt a klasszikus antikvitás nemes alapjaira épült európai struktúrát a Katolikus Egyház formálta át, Ő általa és benne létezik és csak az Ő öntőmintájában állhat fenn.

Európa visszatér a Hithez, vagy elvész. A Hit Európa. És Európa a Hit.”⁴⁵

Hogyan vette át a kereszténység a birodalmi vallás szerepét? (Szemelvények)

“Az Egyház egy olyan hatékony szervezetet hozott létre, amely majdhogynem a birodalomnak magának a mikrokozmoszává tette; etnikailag plurális volt, ugyanakkor egyetemes, nemzetközi, ökumenikus, amelyet munkájukhoz értő tisztviselők irányítottak... Mint ilyen, a stabilitás erejévé vált és felkeltette Constantinus császár figyelmét.”⁴⁶ Erre az időszakra a korabeli birodalmi kultuszok meggyengültek, kezdték elveszteni a tömegekre gyakorolt hatásukat, továbbá nem sikerült teljes mértékben és tartósan áthidalniuk a különböző etnikumok és kultúrák közti különbözőségeket. Az új, monoteista jellegű isten-koncepciók sok esetben homályos megfogalmazásokba burkolóztak, így nem voltak képesek mindig feltétlen lelkesedést kiváltani a tömegekből. A birodalom isteneként tisztelt egyetemes istenség és a számos helyi kultúra egyéni istenségei közötti kapcsolat nem rendelkezett egy olyan kiépült struktúrával, folyamatosan működő szervezettel, amely kidolgozott teológiai és jogi alapokra helyezte volna az alattvalóknak az egyetemes istenség és az őt képviselő birodalmi tekintély iránti lojalitását. Egy Constantinust ünneplő köszöntőbeszédben szereplő himnusz szemléletesen adja vissza, az uralkodó számára mi volt a legfőbb kérdés ezidőtájt. A himnusz egy imával kezdődik, amelyek “minden dolgok szerzőjéhez” címezték, “aki azt kívánja, hogy annyi neve legyen ahány nyelven beszélnek a nemzetek, és akiről valójában nem tudhatjuk, milyen néven nevezendő.”⁴⁷ Ő az “abszolút transzcendens istenség, a mennyek fölé helyezett legfőbb hatalom, aki onnan a magasból figyel mindent, hogy Constantint megmenthesse, és ő és az ő leszármazottja uralkodhasson.”⁴⁸ Ahogy az idézett munka megállapítja: “ez az ima nyilvánvalóan egyfajta találkozási pontot kísérel megállapítani a birodalom különböző filozófiai és monoteista (vagy legalábbis egyre inkább monoteista) vallásai számára;” a summus deust kívánja megszólítani, “akiben a filozófusok istensége és még a napisten is felismerhető bizonyos mértékig.”⁴⁹

Constantinus a keresztény vallással való szövetségben a napkultuszban megjelenő eszme folytatását, tökéletesítését látta. Jellemző, hogy egy 313-ból származó érmén a császár profilját

⁴⁵ Hilaire Belloc, Europe and the Faith..., 163,165, 224, 31, 32, 33, 55, 61-62,94-95,124,255,331.

⁴⁶ Armstrong, A History..., 71.

⁴⁷ Sordi, Christianity..., 135.

⁴⁸ Sordi, Christianity..., 135.

⁴⁹ Sordi, Christianity..., 135,137.

láthatjuk Sol Invictus-szal (a napistennel) társítva, és egészen bizonyos, hogy Sol Invictus marad Constantinus érméinek alakja 321-ig.⁵⁰ Constantinus a keresztény vallással való szövetségben a napkultuszban megjelenő eszme folytatását, tökéletesítését látta. “Annak, hogy Constantinus nem szakított azonnal a napkultusz szimbólumaival, a pusztán politikai célszerűségénél sokkal mélyebb jelentősége van. Ennek gyökerei abban a tényben találhatók, hogy Constantinus ‘megtérését’ az általa és apja által vallott szoláris vallás meghaladásának, pontosabb meghatározásának és finomításának érezte. Így ‘megtérését’ nem egy vallásnak a másik javára történő lemondásnak látta.”⁵¹ A Római Birodalom és a keresztény egyház közötti egyre feltűnőbb “strukturális hasonlóság még természetesebbé tette szövetségüket.”⁵² Constantinus a “birodalom mikrokozmoszává” váló keresztény egyházban a birodalom stabilitásának erejét, a római eszme potenciális, megváltozott körülmények közti adekvát folytatását látta. A Constantinus előtt lebegő “eszme természetesen ugyanaz, amely Aurelianust és Diocletianust motiválta: a legerősebb isten keresése, azé az istené, aki képes lenne sikeresen felvállalni a birodalom védelmét... Egy olyan állam képe áll előttünk, amely vallásosnak határozza meg magát, és amely az istenséggel való kapcsolatát ténylegesen politikai léte alapvető valóságának tekinti.... Ez a hozzáállás jellemző volt a harmadik és negyedik század minden uralkodójára, és valójában jellemző a pietas ősi római koncepciójára: a vallás, mindennekfelett Róma és az istenség közötti szövetség volt, szövetség, amelynek tárgya Rómának és a Római Birodalomnak az üdvössége.”⁵³

A keresztény egyház, illetve a keresztények többsége elfogadta Constantinus ajánlatát, és ezzel a kereszténység elfoglalta a római birodalmi kultusz helyét. Constantinus “békét ajánlott az egyháznak, feltéve, ha az viszont elismeri az államot és támogatja a birodalmi központi hatalmat. Az egyház — a maga hátrányára, sok kutató szerint — elfogadta az ajánlatot. Most először a birodalmi hatalom egy szilárd alapra vethette a lábát... Így most a Szasszanidák perzsa monarchiájára és keleti elődeire, Babilónia, Asszíria és Egyiptom... monarchiáira emlékeztetett. Egyszerre alapult erőre, elnyomásra és vallásra... A birodalmi hatalom örök volt, mint az őt támogató egyház, és világhatalom, akárcsak az egyház világegyház.”⁵⁴ A császár azt várta el, hogy a kereszténység töltsse be ezentúl a birodalmi kultusz szerepét, és az egyház elfogadta az ajánlatot, abban a reményben, hogy a “rómaiak politikai és katonai egyeduralmát az új vallás szellemi egyeduralma válthatná fel és a hit expanziója előtt... korlátlan lehetőségek állnának...

⁵⁰ Francine Cardman, *The Emperor New Clothes: Christ and Constantine*, in: Thomas E. Clarke (ed.), *Above Every Name. The Lordship of Christ and Social Systems*, Paulist Press, 1980.

⁵¹ Sordi, *Christianity...*, 139

⁵² Meyendorff, *Imperial Unity and Christian Divisions*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York, 1989, 21.

⁵³ Sordi, *Christianity...*, 141,142,143.

⁵⁴ Rostovtzeff, *The Social...*, 509-510.

Róma lett Krisztus egyházának központja, mint ahogyan már Caesar birodalmát is e városból irányították.”⁵⁵

A kereszténység kinyilatkoztatáshoz és más vallásokhoz való viszonyának gyökeres átalakulása

A fenti fejlemények bekövetkezését mindenekeelőtt az tette lehetővé, hogy a keresztények többsége körében a kinyilatkoztatáshoz és következésképpen a más vallásokhoz való viszony alapvető változáson ment keresztül. Celsus korábban ismertetett vádjai egyre inkább alaptalanná váltak, ugyanis sok keresztény kezdte “minimalizálni vallásuk eredetiségét, azért, hogy hangsúlyozza a kereszténységre való isteni felkészítést.”⁵⁶ Amivel azt akarták demonstrálni, hogy az egyes vallások nem hogy nem állnak szemben a kereszténységgel, de egyenesen Isten megváltásra irányuló tervébe illeszkednek, felkészítendő az emberiséget a kereszténység elfogadására. “A kereszténység megpróbált kezét nyújtani hitetlen szomszédainak, hogy megmutassa: vallásosságuk nem egy destruktív törés a tradícióval,”⁵⁷ hanem sokkal inkább annak betetőzése.

Justin már úgy tekintett a pogány vallásokra, mint amelyek ugyanannak a gondviselés által rendezett tervnek az eszközei, amelyiknek a kereszténység is, és amelyekben ha csak részlegesen is, de szintén jelen van az Ige.⁵⁸ Irenaeus és Alexandriai Kelemen szerint a különböző tradíciók, függetlenül az adott történelmi meghatározottságotól, hiteles eszközei lehetnek az üdvösségnek, mivel “az Ige jelen van és működik ezekben a hagyományokban is.”⁵⁹

Hova is vezetett mindez? E korszak keresztényei, “mikor érintkezésbe kerültek pogányokkal, minden valószínűség szerint nem a hitvallások közti különbséget, hanem a hasonlóságot hangsúlyozták. És ez a tény feltehetőleg legalábbis részben magyarázza azta készséget, amellyel a keresztény kultuszba ezekben a századokban a pogány hiedelmeket és szertartásokat beépítették.”⁶⁰ Egy katolikus teológus szavaival: az egyházi tradíció folyamatos reflektálása nyomán létrejövő kereszténység eleve nem egy “vallás, amely Isten vagy Jézus Krisztus kezéből származik, amely jelenlegi formájában jutott el hozzánk... Tiszta kereszténység nem létezik, soha nem létezett és soha nem létezhet. Az isteni mindig emberi közvetítésen keresztül jelenik meg...

⁵⁵ Halecki, *The Millennium...*, 40.

⁵⁶ Ferguson, *Backgrounds...*

⁵⁷ Armstrong, *A History*

⁵⁸ Erről bővebben I. pl. Jacques Dupuis, SJ. *Jesus Christ at the Encounter of World Religions*, Orbis, New York, 1993.

⁵⁹ Dupuis, *Jeus Christ...*, 135.

⁶⁰ Frank Dodd, *An Introduction to the Study of Christianity*, George Allen and Unwin Ltd. 1938, 101.

Ami konkrétan létezik, az mindig az Egyház, azaz a kereszténység történelmi-kulturális és vallási megfogalmazódása, intézményesülése... Ez az optimista értelmezés tette lehetővé a nagy katolikus szinkretizmus kifejlődését: ünnepeket, szertartásokat, tradíciókat és vallási tanításokat asszimiláltak, építettek be és értelmeztek újra keresztény háttéren, amelyek így a Katolikus Egyház szimbolikus bőségének részévé váltak.”⁶¹ Egy másik megfogalmazásban: “A Katolikus Egyházat... sohasem jellemezte a pogány tanításokat megvető vagy feltétel nélkül elutasító magatartás. Ehelyett inkább, megtisztítva minden téves salaktól, beteljesítette és tökéletesítette őket a keresztény tanítással. Ilymódon az Egyház bizonyos mértékig megszentelte az egyes népek művészetét és kultúráját... és sajátos szokásait, hagyományos intézményeit is...; még ünnepnapjaikat is átalakította, változatlanul hagyva időpontjukat és formájukat, de a mártírok és a szent misztériumok ünneplésére szentelve őket.”⁶²

További történelmi adalékok a folyamat szemléltetésére a középkor során:

A folyamatban mérföldkőnek számított I. Nagy Gergely (kb. 540-604.) pápasága. Gergely előkelő római szenátori családba született, s még pápasága előtt Róma prefektusa, tehát legfőbb kormányzói tekintélye volt. Ezzel kapcsolatban nagyon fontos hangsúlyozni, hogy Gergely előélete és származása korántsem volt kivételes a kor egyházi vezetésében. A pápaság irányításában ugyanis a régi római arisztokrácia kapott ezekben a századokban döntő szerepet, ami alapvetően meghatározta a pápaság intézményének alakulását, önértelmezését. Schatz megfogalmazásában: „az ősi Róma egyedülálló karaktere befogadásra talált az egyházi, pápai Róma részéről és átalakította a primátust magát is. A római nemesség magával hozta gondolkodásmódját: különösen a rendről és jogról vallott eszméit, vezetési karizmáit, az ellentétek kibékítésének tehetségét, józan gyakorlatiasságát és hatalomérzékét: röviden, mindent, ami Rómát világalomra képessé tette”⁶³. Ez a római arisztokrata réteg a kereszténységben Konstantinuszhoz hasonlóan egy új, hatékony birodalmi kultuszt látott, mely képes ismét feleleveníteni a romanizmus eszméjét, s Rómának visszaadni régi dicsőségét. Gergely pápa törekvésére olyannyira jellemző volt ez az irányultság, hogy kortársai „Isten konzulának” nevezték, ami nagyon szemléletesen érzékelteti a pápai intézmény romanizmussal való összefonódottságát, s azt, hogy ez mennyire kézenfekvő ténynek számított a korabeli világban. A lombardok fenyegetéseitől kísérvé, s mindeközben elvágva az amúgy is hatástalan bizánci segítségtől, Gergely az önálló római pápai politika erősítésébe kezdett. Felismerte a frank-germán népek jelentőségét a romanizmus jövője szempontjából, s minden eszközzel megtérítésükre, s a pápai hatalommal való szövetségük

⁶¹ Leonardo Boff, Church: Charisms and Power. Liberation Theology and the Institutional Church, SCM Press, 1985, 94.

⁶² XXIII. János pápa Princeps pastorum kezdetű enciklikája (1959). Idézi XII. Piusz pápa Evangelii praecones kezdetű enciklikáját.

⁶³Schatz, im. 32. l.

szorossá tételére törekedett. Ez azonban csak később, Zakariás (741-752) és II. István pápa (752-757) ideje alatt kezdte igazán meghozni gyümölcsét. A pápa ekkor a lombardok által körülzárva és ismét szembesülve Bizánc tehetetlenségével (a keleti birodalomnak ekkor már a muszlim hódítások fenyegetése kötötte le a figyelmét), s egyéb ellentétek miatt is, végképp a szakítás mellett döntött.

Noha a pápák már korábban is fordultak a frank királyság szövetségéért, ennek hosszú távú, tényleges valóra váltását végül csak a frankok közti hatalmi harcok "szerencsés" alakulása tette lehetővé. A frank uralkodóház, a Merovingok, tekintélye erre az időre jelképpé vált, s a tényleges hatalmat a Karoling majordomusz (palotamester), Martell Károly vette át. Az ő vezetésével a frankok visszaverték az arab előrenyomulást, döntő vereséget mértek a vizigótokra is, s ezzel Martell Károly végképp a nyugat koronázatlan királyává vált. Fia, Pipin (741-768) tovább folytatta apja keménykezű, tekintélyelvű vezetési stílusát, s megérettnek látta az időt arra, hogy elmozdítsa a teljesen erőtlen kezű Meroving dinasztiát a trónról. Ez a tette azonban nélkülözött minden törvényesítést, hiszen ő nem a dinasztia tagja volt, így hiányzott az uralma elfogadtatásához nélkülözhetetlen legitimáció. Az egyetlen intézmény, amelynek erre az időre nagymértékben megnövekedett és Rómával társított tekintélye ezt a legitimációt biztosíthatta, a római pápaság volt. Pipin és a pápa így egy olyan helyzetben találták magukat, melyben mindketten egymásra voltak utalva. Zakariás pápa beleegyezését adta a Meroving dinasztia elmozdításához, s fölkenettette Pipint és fiait a rómaiak patrícusává. Mivel erre kizárólag a római császár volt jogosult, a pápa ezzel azt fejezte ki, hogy rászállt az uralkodói méltóság, s nagy valószínűség szerint már ekkor is az ál-konstantini adománylevélre támaszkodott. Azonban a folyamat kiteljesedéséhez még néhány évtizedre szükség volt.

A tényleges átruházásra 800-ban került sor, mikor a pápa hívására Rómába látogató Nagy Károlyt Leó ünnepélyesen a Római Birodalom császárává koronázta. Az ekkor elhangzott üdvözlés: "Üdvözlégy Károly, Augustus, Istentől koronázott, a rómaiak nagy és békehozó császára"⁶⁴ egy valószínű történelmi fordulópontot jelzett: a Római Birodalom újraélesztését az *Imperium Romanum* birodalmi méltóságát megtestesítő pápaság által. Benkert megfogalmazásában:

"A Római Birodalom nyugaton Nagy Károly III. Leó pápa általi megkoronázásával lett újjáélesztve 800 karácsonyán. Ez a birodalmi koronázás nem egy üres gesztus vagy egy pusztá

⁶⁴Einhard, Book 117. l.

szimbólum volt csupán. Örökség és hódítás útján Nagy Károlynak sikerült ellenőrzése alá vonnia gyakorlatilag egész Nyugat-Európát. Következésképpen e nagyhatalmú frank vezető nem Bizánc erőtlén császára volt az, akiben a pápa védelmet keresett. A koronázást alkalmas és gondviselésszerű pillanatnak tekintették nyugaton a Római Birodalom helyreállítása szempontjából, aminek hagyományát a pápaság mindig is életben tartotta" 65.

Nagy Károly uralkodói pecsétjének felirata, *Renovatio Imperii Romani*, ("A Római Birodalom megújítása") hűen tükrözi a pápa és a császár közös szándékát. Az uralkodó kíméletlen eszközökkel látott hozzá a birodalom krisztianizálásához, a szászok között véghez vitt "vérkeresztység" különösen ismert esete az általa végrehajtott mészárlásoknak. Nagy Károly előtt egy keresztény birodalom megteremtésének képe lebegett. Noha Konstantinushoz hasonlóan óriási adományokkal támogatta az egyházat, már itt megjelenik az egész középkori keresztény római birodalom történetét jellemző vetélkedés a császári és a pápai hatalom között. A birodalom végül Nagy Károly halála következményeképpen 843-ban három részre szakadt. A Római Birodalom eszméje azonban továbbél, s XII. János pápa 962-ben I. Nagy Ottót koronázza az ismét felélesztett Római Birodalom császárává. Halecki a következőképpen foglalja össze az ekkor történteket:

"Nyilvánvaló, hogy a nyugati birodalom 10. századi restaurációjában annak idején egyfajta visszatérést láttak, de nem a 9. századi közelmúlt csalódást keltő kísérletéhez, hanem a Krisztus utáni első századok Római Birodalmának időben távoli, de még mindig elevenen ható tradíciójához. A kortársak szemében ez a keresztény formát és tartalmat öltött Római Birodalom volt, melyet a Karolingnál sokkal egyetemesebbnek láttak, és amelyről úgy vélték, örökkön-örökké fennmarad, hisz a világhuralmi eszmét megvalósítani vágyó birodalmak sorában ennél tökéletesebb már nem jöhet. A renovatio, melyre akkor került sor, amikor az első keresztény birodalom a végéhez közeledett, joggal kelthette azt a látszatot, hogy átmenet a következő millenniumba, hogy egy olyan Európa millenniumának kezdete, melyben a legfőbb világi hatalom úgy szervezi meg az európai közösséget, mint a római pápa a maga spirituális hatalmával a római katolikus egyházat..." 66.

65Benkert, im. 20. l. Ennél a szakasznál a szerző kifejezetten hivatkozik: Walther Schücking. *Die Organisation der Welt*, Leipzig, Alfred Kröner, 1909, 18. l.

66Halecki, im. 81. l.

A pápaság mindkét esetben a Római Birodalom uralkodói tekintélyének átruházójaként lépett fel, s a kortárs világ ténylegesen is ekként, a romanizmus letéteményeseként tekintett rá. Ennek formális eszmei alapja a *translatio imperii*, a birodalom átruházásának eszméje volt.

A középkor keresztény Európájának nemzetközösségében a kortársak a római pápa által képviselt Római Birodalom eszméjének megtestesülését látták. Schatz szerint „*Nyugat-Európa Birodalmára, vagy más néven a keresztény nemzetközösségre a középkor folyamán nem új képződményként tekintettek, hanem az ókori Római Birodalom logikus és tényleges folytonosságaként, ami nyilvánvaló 'Szent Római Birodalomként', vagy egyszerűen csak 'Római Birodalomként' történő elnevezéséből is. ... A pápaság volt az, ami életben tartotta a Római Birodalom hagyományát nyugaton. III. Leó volt az, aki magához vette a kezdeményezést a Birodalom első újraélesztésére Nagy Károly uralma alatt*” 67.

A *translatio imperii* eszméjének gyökerei tehát a korábban már röviden vázolt időszakra nyúlnak vissza, mikor is a császári mintára kialakult pápai hatalom fokozatosan különvált a Rómából eltávozott uralkodói tekintélytől és átvette szerepét nyugaton. A pápaság teljesen összeforrt a romanizmus eszméjével, létezését is nagymértékben a birodalmi eszmének köszönhette. Ennek következtében a császári hatalom elhomályosodásával a birodalom eszméjének egyedül megmaradt fellegraként - és a római politikai-vallási elit által döntően befolyásolt intézményként - a pápaság teljesen magától értetődően folytatta tovább a római eszme hagyományát, mint annak most már egyedüli örököse. A mérvadó katolikus egyháztörténeti munka szerint "A helyi lakosság szemében katolicizmus és a római érzelmek összeolvadtak ebben az időszakban, és a Római Egyház átalakult ... a vallásilag átültetett Nyugat-Római Birodalommá, míg püspöke volt a titkos Nyugat-Római császár"⁶⁸. A pápaság a római császári tekintély örököseként tudatosan törekedett a római eszme felélesztésére a megváltozott történelmi körülmények között:

67Benkert, im. 20, 23. l.

68August Franzen, *A Concise History of the Church*, revised and edited by John Dolan, London: Burns & Oates; New York: Herder & Herder, 1969. 119. Néhány további megállapítás még ezzel kapcsolatban: "Róma továbbra is a birodalmi ... eszme hordozójának vonzerejével bírt és a Római Egyház vitte tovább ezt az örökséget". (Franzen-Dolan 118. l.); "Az ősi birodalmi hagyomány a vallás szférájába lett átemelve" (Dawson 153. l.); [A római pápa lett] "a romanitás (Romania) kulturális és politikai örökségének letéteményese és az apostoli tekintély forrása". (Meyendorff 22. l.); "Róma birodalmi hagyományainak öröksége, a szekuláris uralkodó eltávozásával magára hagyva, mintegy a keresztény püspök ölébe hullott" (C. H. Turner. in: *Cambridge Medieval History.*, Vol. I, p. 173., idézi: Dawson, im. 152. l.)

"A kor legjobb gondolkodójánál - akik mind az Egyház emberei - lassan kikristályosodik az egyfajta 'Respublica christiana' (keresztény köztársaság) megalkotásának gondolata. Ennek lenne a későbbiekben hivatása, hogy az evangéliumi fogalmakat tervszerűen bevezesse a jogba és az intézményekbe. A Római Birodalom örököse lenne ez a birodalom és a pápa osztályrésze, akit a gondviselés jelöl ki. Ugyanis Nagy Gergely óta a pápa úgy jelenik meg, mint a régi római világ legnagyobb tekintélye"⁶⁹.

A megállapítást, mely szerint a pápai intézmény tudatosan tekintette magát a romanizmus letéteményesének és örökösének, az ún. *hamis dekretálisok* támasztják szemléletesen alá. Ahogy Franzen - Dolan fogalmaz, "a pápaság hatalmi igénye a középkor folyamán politikai kérdésekben nagymértékben ezeken a dokumentumokon alapult"⁷⁰. Ezek a dekretálisok olyan, főként a pápai udvarban készített hamisítványok voltak - különböző korábbi pápák fiktív levelei, császári adományokról szóló dokumentumok - , melyek a pápa hatalmi igényét próbálták meg alátámasztani különböző korábban megszerzett jogokra való hivatkozással. Az egyik legjelentősebb ilyen dokumentum volt az ún. *konstantinuszi adománylevel*⁷¹. Ezt a dokumentumot valamikor a VIII. század második felében készítették, s Konstantinus császár állítólagos rendeletét rögzíti, melyben lemond Rómáról, a birodalom nyugati feléről a pápa javára, s felruhazza őt a császári méltósággal. Nagy valószínűséggel már Zakariás és II. István pápa is erre hivatkozva kente fel Pipint római patrícussá, ami kizárólag a császár joga volt, Pipin tehát a pápát, mint a római császár méltóságának örökösét fogadta el. Nagy Károly és I. Ottó megkoronázása szintén ezen a jogalapon történt, s ez a dokumentum szolgált "nem csupán az egyházi állam, hanem a primátus és a pápák VII. Gergelytől III. Incéig és VIII. Bonifácig tartó egyetemes uralmának alapjául is"⁷². Ebben

⁶⁹Pierrard, im. 63. l.

⁷⁰Franzen - Dolan, im. 161. l.

⁷¹A hamisítás tényét először Lorenzo Valla mutatta ki 1450-ben megjelent művében, majd számos más katolikus egyházi személy is ugyanezre a következtetésre jutott. Ma már teljesen nyilvánvaló, az egyház által sem megkérdőjelezett tény, hogy a dokumentumot valamikor a VIII. század második felében készítették a római pápai hatalmi igényeinek alátámasztására. A hamisítást leleplező művek eredeti kiadásának szövege és modern kritikai kiadásuk rövid listája: Laurentius Valla, Bartholomeus Picernus, Arduo de Monte, Nicolaus Cusanus, Antoninus Forcillioni, Florentinus archiepiscopus, Ulrich von Hutten. *De donatione Constantini quid veri habeat, eruditorum quorundam iudicium*, Johan Schoeffler Moguntiae, 1518; Laurentius Valla, Christopher B. Coleman (ed., transl.). *The treatise of Lorenzo Valla on the Donation of Constantine*, Renaissance Society of America, University of Toronto, Toronto, 1993; Laurentius Valla, Olga Zorzi Pugliese (ed. transl.). *The profession of the religious and the principal arguments from The False-Believed and Forged Donation of Constantine*, Victoria university. Centre for Reformation and Renaissance studies Toronto, 1985; Laurentius Valla, Wolfram Setz (ed., transl.). *De falso credita et ementita Constantini donatione*, Böhlau Weimar, 1976; Wolfram Setz. *Lorenzo Vallas Schrift gegen die Konstantinische Schenkung, De falso credita et ementita Constantini donatione: zur Interpretation und Wirkungsgeschichte*, Bibliothek des Deutschen historischen Instituts in Rom, Niemeyer Tübingen, 1975.

⁷²Franzen - Dolan, im. 142. l.

különösen fontos az, hogy a pápaság jó ideig elsősorban a római eszmére, a római uralkodói tekintélyre hivatkozva követelt magának feltétlen tiszteletet egy egységes politikai közösség megalakításában, s csak ezzel párhuzamosan, fokozatosan kezdi kidolgozni ennek az eszmének a keresztény teológiai fogalmakba öntött, fentebb említett formáját. A dokumentum megalkotásáig vezető eszmei utat, azt, hogy az egyház vezetése és papsága valójában hogyan vált a romanizmus eszméjének örökösévé, Bryce rendkívül lényegre tapintóan foglalja össze:

"... a politikai egység eszméjét a papság tartotta fenn ... a Látható Egyház jelképe és tartópillére a papság volt; és ők voltak azok, akik által egy egyetemes világi államba vetett hit megőrződött. Az adott helyzetben az állam megszűnt létezni nyugaton és talán érdekükben állhatott volna, hogy hagyják elveszni az emlékezetét is. Ők azonban nem így gondolták. ... a papság teljesen meg volt győződve, hogy fenntartása nélkülözhetetlen a saját boldogulásuk szempontjából. Ne felejtjük el, hogy maguk is rómaiak voltak, a római jog szerint éltek, a latin nyelvet használták, és át voltak hatva a két hatalom történelmi összekapcsolódásának eszméjével. És általuk lett ez az eszme kifejtve és érvényre juttatva nemzedékeken keresztül. ... Habár a vallási egység megvalósítása volt a papság doktrinális és gyakorlati célja, ezt elválaszthatatlannak tartották egy hasonló politikai egységtől. ... Ahogy nem tudták elképzelni, - vagy ha igen, akkor értékelni - a szentek közösségét a látható Egyházban való megtestesülése nélkül, úgy világi szinten nem ismertek el ... egyetemes emberiséget csak egy egyetemes állam képében. ... Ezt az eszményi államot a Római Birodalomban látták megtestesülni. ... Bármilyen mélyre eresztette is ez a hit a gyökereit, soha sem fejlődhetett volna ki teljesen, ha nem talált volna végső formára és célra a római egyeduralkodó képében. Ez főként a pápaság révén történt. Mikor Konstantinusz uralkodása alatt a keresztény egyház szervezetét annak az államnak a modelljére alakította mely őt védte, a világváros püspöke ráértett arra az analógiára mely közte és a civil kormányzat feje között állt fenn és tovább tökéletesítette azt. Az eszme, hogy Péter széke az Egyház birodalmi trónja, már korán feltűnt a pápaság történetében és minden században csak egyre erősebb lett a már részletezett okok hatására. Még mielőtt a nyugati birodalom elbukott volna, Nagy Szent Leó már azzal büszkélkedhetett, hogy Róma számára, melyet az apostolok fejének prédikációja szent nemzetté, választott néppé és királyi várossá magasztalt fel, egy földi uralmán túlmutató spirituális uralom rendeltetett. 476-ban Róma megszűnt a nyugati országok politikai fővárosa lenni, és a pápaság, a császár hatalmának nem kis részét örökölve magára vonta azt a tiszteletet, melyet a város neve még mindig parancsolt, míg a nyolcadik század közepére egy

olyan elméletet sikerült kidolgoznia, mely a letűnt egyeduralom pontos hasonmásává tette, a hierarchia központjává, a keresztény világ abszolút úrnőjévé”⁷³.

Bryce szavait teljes mértékben alátámasztják az ál-adománylevélben foglalt kitételek is. A dokumentum valódi jelentősége tehát nem pusztán abban rejlik, hogy a pápai intézmény évszázadokig egy valójában hamisított adománylevélre hivatkozva gyakorolta legfőbb vallási-politikai tekintélyét, hanem elsősorban abban, hogy konkrétan mire hivatkozva, milyen legitimációs forrásra támaszkodva tette ezt. A hamisítvány ugyanis azt árulja el, hogy maga a pápai intézmény miként tekintett magára, milyen jogokat és tisztségeket vindikált magának. A kérdés jelentősége és az adománylevél ebbéli vonatkozásának homályban maradása miatt szükséges és indokolt a szöveg hosszabb idézése:

*"(...) Így tehát mi, együtt minden szatrapával és az egész szenátussal és a nemességgel és az egész birodalmunk dicsőségének alávetett római néppel, a közérdekkel megegyezőnek ítéltük, hogy, mivel Szent Péter lett az Isten Fia helytartójának [vicarius filii dei] megtéve a földön, a pápák⁷⁴, kik ugyanazon apostolfejedelemnek az utódai, szintén nagyobb kormányzati hatalmat nyerhessenek tőlünk és Birodalmunktól, mint melyet birodalmi méltóságunk földi irgalmassága eleddig megadott nekik... Mivel birodalmi hatalmunk földi, úgy döntöttünk, hogy dicső módon megtiszteljük az ő legszentebb Római Egyházát, és **felmagasztaljuk az áldott Péter legszentebb székét dicsőségben a mi saját birodalmunk és trónunk fölé, hatalmat és dicső méltóságot és erőt és birodalmi tiszteletet adván neki.***

*És parancsoljuk és **elrendeljük, hogy primátusa legyen Antiókia, Alexandria, Konstantinápoly és Jeruzsalem székei felett, ahogy Isten minden egyháza felett az egész világon**; és az a pápa aki bármikor elfoglalja ugyanennek a legszentebb Római Egyháznak a Székét, a legmagasabbnak és legfőbbnek számíttassék az egész világ papjai között és **az ő döntése alapján legyen minden, az Isten imádatára, vagy a keresztények hitére vonatkozó dolog elrendezve.***

[A császári lateráni palotának az adományozásáról:]...*elrendeljük, hogy ezt a legszentebb egyházat az egész világ egyházai fejének és csúcsának hívják, akként tisztelik, hódoljanak*

⁷³Bryce, im. 104-108. l.

⁷⁴

Az eredeti szövegben a "pápa" kifejezést a római császárok legfőbb vallási tekintélyére utaló pontifex szó jelöli.

néki és hirdessék. ...ezen jelen dokumentummal az áldott Szilveszterre, atyánkra, a legfőbb főpapra és Róma egyetemes pápájára, és minden utódjára, a főpapokra kik az áldott Péter Székén ülnek a világ végezetéig, **ruházzuk Lateráni birodalmi palotánkat, mely felülmúl minden palotát az egész világon, és saját koronánkat, és ugyanakkor a tiarát; úgyszintén a vállborítót, azaz a birodalmi nyakunkat övező pántot; úgyszintén a bíborpalástot és a karmazsin tunikát és minden birodalmi öltözetünket. Úgyszintén megkapják a birodalmi lovagság vezérlőjének rangját. Rájuk ruházzuk úgyszintén a birodalmi jogarokat és ugyanakkor a lándzsákat és oszlopokat, úgyszintén a lobogókat és a különböző birodalmi jelvényeket és legfőbb birodalmi pozíciónk és tekintélyünk dicsőségének minden előjogát. Ráruházzuk a Birodalom hatalmát és dicsőséges méltóságát és erejét és tiszteletét.**

Elrendeljük, hogy azon nagyon tisztelt személyek, a **klerikusok**, kik a legszentebb Római Egyházat szolgálják különböző rendekben, **ugyanazt a méltóságot, megkülönböztetést, hatalmat és méltóságot kapják, melynek dicsőségével szenátusunk van ékesítve, azaz patríciusokká és konzulokká tesszük őket, és elrendeljük, hogy a legszentebb Római Egyház klérusa ugyanúgy legyen felékesítve mint a birodalom katonái. És épp amiként a birodalmi hatalom méltóságát különböző hivatalok, kamarások, ajtónállók és az őrszolgálatok által nyeri, azt kívánjuk, hogy ugyanúgy legyen a szent Római Egyház is felékesítve. És, hogy a főpapi ⁷⁵ méltóság még világosabban ragyoghasson elő, elrendeljük azt is, hogy ugyanennek a szent Római Egyháznak a klerikusai díszítsék lovaikat a legfehérebb vászonból készült nyeregtakaróval, és így legyenek a lovak lovaglásra elkészítve; és épp ahogyan szenátusunk prémborítású szandált használ, úgy legyenek a klerikusok is a fehér vászon által megkülönböztetve... Mindenekfölött, ezenkívül, ugyanennek a mi szent atyánknak Szilveszternek, Róma püspökének és pápának, és mindazon áldott főpapoknak, kik majd őt követik sorban mindörökké, Krisztusunk a mi Istenünk dicsőségére, adományozzuk, hogy **adhasson Istennek e nagy katolikus és apostoli egyházába akárkit a mi udvarunkból aki az ő saját akarata szerint klerikussá szeretne válni, és adhasson a szerzetesek számához is. ...** úgyszintén elrendeltük, hogy a mi mélyen tisztelt atyánk, Szilveszter, a legfőbb főpap, és minden ő utóda használjon és hordjon fején Isten dicséretére és az áldott Péter tiszteletére diadémot, azaz egy koronát a legtisztább aranyból és drágakövekből, **egy koronát melyet átruháztunk a mi saját fejünkről; de a legszentebb pápa semmiképpen se engedje, hogy ez a korona a papi korona fölött legyen hordva, melyet az áldott Péter dicsőségére hord, tehát az ő****

75

"Pontifex" az eredeti szövegben.

legszentebb fejére helyeztünk, saját kezünkkel, egy ragyogóan fénylő tiarát, mely az Úr dicsőséges feltámadását írja le. ... elrendeljük, hogy csak a főpapok, az ő utódai hordhatják egyedül ezt a tiarát az ünnepi menetekben.

*Birodalmi hatalmunknál fogva és, hogy a legfőbb főpap tekintélyét nehogy tiszteletlenség érje, hanem inkább dicső hatalommal legyen felékesítve, nagyobb mint bármilyen földi birodalom méltósága, íme, a mi gyakran említett legszentebb főpapunknak, a mi Szilveszter atyánknak, az egyetemes pápának **adományozzuk nem csupán az előbb említett palotát, hanem úgyszintén Róma városát és Itália és a nyugati régió minden provinciáját, kerületét és városát, lemondva róluk az ő és az ő pápai utódai tekintélye javára végleges birodalmi adományként ... állandó törvényes alapon adományozzuk ezt a Szent Római Egyháznak. ...** [a császári udvar konstantinápolyba költözését indokolja:] ... mivel nem méltó, hogy egy földi uralkodó ott gyakorolja tekintélyét ahol a papok kormányzatának és a keresztény vallás fejének uralmát alapította meg **a mennyei császár.***

Úgyszintén elrendeljük, hogy mindazok a dolgok melyeket megállapítottunk és elfogadtunk ezen birodalmi rendelet és más isteni rendeletek által, sértetlenül és töretlenül maradjanak a világ végezetéig. ... ünnepélyesen figyelmeztetünk ... mindenkit az egész világon, aki most és a jövőben és előzőleg birodalmunknak alávetettje volt, hogy e kiváltságoknak, melyeket a mi birodalmi rendeletünk által a legszentebb Római Egyháznak és főpapjainak megadtunk, senki sem szegülhet ellen, nem vehet el belőlük semmit és nem semmisítheti meg őket [akik mégis,] ... azok elpusztulnak az ördöggel és minden gonosszal a legmélyebb pokolban.

... E rendeletet az áldott Péter, az apostol fejedelem teste fölé helyeztük... Átadtuk tehát a mi legáldottabb Szilveszter atyánknak, a legfőbb főpapnak és egyetemes pápának, és általa mindazon főpapoknak kik utódjául lesznek, hogy birtokolják örökké és boldogságban, a mi Urunk Istenünk és megváltó Jézus Krisztusunk beleegyezésével" 76.

A szövegben világosan látható, hogy a pápaság legfőbb politikai tekintélyének a megalapozásáról van szó, melyre a pápa a római uralkodó tekintélyének jogos örököséként tart igényt. Itt is megjelenik már ugyanakkor az a hivatkozás, miszerint a pápa *Isten Fiának helytartója* (vicarius filii Dei). Ennek szerepe sem más azonban, mint a császári adomány megindokolása, a császár erre való tekintettel ruházza a pápára a birodalmi tekintélyt. Az *Isten Fiának helytartója* cím tehát a császár személyében megtestesülő római eszmének, a világ fölötti teljes lelki és politikai hatalom

76Colman J. Barry O.S.B. (ed.). *Readings in Church History*. The Newman Press, Westminster, Maryland, 1964; Henry Bettenson(ed.). *Documents of the Church*. Oxford University Press, London, Oxford, New York, 1967

eszméjének átruházását szolgálja. Ezen túlmenően is figyelemreméltó, hogy mennyire a császári tekintély válik emellett a pápai hatalom tényleges forrásává. Az uralkodói méltóság szimbólumai átruházásának részletekbe menő leírása, a birodalmi lovagság vezéri címének a pápának adományozása, a papság szenátori ranggal való felruházása, az egyébként megdöbbentő párhuzam a katolikus egyház papsága és a Római Birodalom katonasága között, annak bizonygatása, hogy a papság jó részben a császár udvari hivatalnokaiából került ki, azt árulja el, hogy a pápaságot egy dolog foglalkoztatta igazán: annak bizonyítása és demonstrálása, hogy ő a birodalom, Róma egyedüli örököse, neki van joga a vallási és politikai hatalmat *a császár mintájára* egy kézben tartó tekintélyként a világ kormányzására. Szinte kézzelfogható az igyekezet, mellyel a pápai hatalom érvényt kívánt szerezni annak, hogy ő maga végső soron a római birodalommal, a romanizmussal azonos. Ahogy Walker fogalmaz, az adománylevél "tartalma nem állított többet, mint amit a kor pápai udvara őszintén valóságosnak gondolt"⁷⁷. És ez az ami a dokumentum valódi jelentőségét adja: a pápa e hamisítvány által maga származtatja le tekintélyét és a római egyház eszméjét és hatalmát a római császári modellről, annak minden hatalmi jellegzetességével együtt. E dokumentum tehát nem más mint a pápaság hatalmának önértelmezése, egy saját kézzel írt *ars poetica*, annak kifejezése, ahogy az egyház magára tekintett:

"A konstantinuszi adománylevél alapján a pápa rendelkezik a birodalmi koronával, ő egyedül a valódi uralkodó; ő egyedül ruházhatja át a világ feletti uralmat; és valójában a császárban csupán egy segítőre tesz szert, csupán egy védelemre; advocatus ecclesiae Romanae [a Római egyház ügyének védelmezőjére]... Az adománylevél által Róma, mint Egyház és Róma, mint Birodalom egyetemessége egyszer és mindenkorra egyesült. Ettől fogva a birodalmi uralom politikai koncepciója a pápai főhatalom eszméjének szerves részévé vált. ... III. Leó a Birodalmat történelmi-politikai értelemben egy egyetemes, viláгурalmi intézménynek tekintette, de mindig azzal a feltevéssel, hogy a Birodalom létoka a római egyház védelme (defensio ecclesiae Romanae). Vagyis nem egy független politikai uralmat, hanem egy alárendelt hivatalt jelentett ez, melyet egyetemes jellege miatt csak a pápa ruházhat valakire. Az adománylevél alapvető eszméje győzedelmeskedett: a keresztény világ egyetlen egyeduralkodója a pápa"⁷⁸.

⁷⁷Walker, im. 236. l.

⁷⁸Friedrich Kempf. *Die Päpstliche Gewalt in der mittelalterlichen Welt*; in: *Miscellanea Historiae Pontificiae*, XXI (1959)

Ahogy a fentebbi idézet is utal rá, ez az eszme ugyanakkor bizonyos változást is jelentett a római császárságban eredetileg megtestesülő birodalmi tekintélyhez képest. A pápa ugyanis, noha teljes jogú örököse ennek a tekintélynek, s jogot formál a legfelsőbb vallási és politikai tekintélyre, ez utóbbit nem közvetlenül gyakorolja, hanem átruházza egy politikai hatalomra, amely ugyanakkor mindenkor alá van rendelve a pápa legfőbb tekintélyének. Így míg a Római Birodalom egységes vallási-politikai tekintélye továbbra is egy kézben marad jogilag és eszmeileg, bekövetkezik egy kettősség, mely a későbbiek folyamán állandó, nagyszámú áldozatot kívánó hatalmi harcokat von maga után a római eszmét megtestesítő pápaság, és a politikai hatalommal felruházott uralkodó között. A romanizmus egyfajta "degradálódásának" lehetünk ebben a változásban tanúi. Ennek eredete abban a korszakban keresendő, amikor Róma elvesztette tényleges katonai és politikai hatalmát, és kénytelen volt a barbár királyokhoz fordulni védelemért és tekintélye érvényesítése végett. Próbálkozásait kétségkívül rendkívüli szerencse koronázta, s fénykorában sikerült világuralmi igényinek így is maximális érvényt szereznie, de ez nem palástolhatta teljesen azt a kényszerű fogyatékossgot, ami a vallási és politikai tekintély fenti megoszlásában rejlik.

A pápaság fénykorát a VII. Gergely pápától (1073-1085) VIII. Bonifác (1294-1303) pápáig tartó időszak jelentette. Az egyháznak ekkor sikerült a leginkább életre keltenie a romanizmus eszméjét s az európai nemzetek fölötti teljes hatalmát megvalósítania, a "földi várost Isten mennyei városának képére formálnia". Ennek előzményeképpen említést kell tenni az ezredforduló környéki próbálkozásokról is, mikor II. Szilveszter pápa és III. Ottó császár vezetése alatt komoly lehetősége nyílt egy minden addiginál egységesebb keresztény Római Birodalom létrehozására. Szilvesztert ugyanaz a romanizmusban gyökerező eszme vezette, mint az ál-konstantinuszi adománylevelet megíró elődeit. Dawson megfogalmazásában, „Gerbert⁷⁹ volt az, aki arra tanította [III. Ottót, az uralkodót], hogy a nyugat és nem Bizánc a római tradíció igazi örököse, és aki ennek az ősi örökségnek a visszaszerzésére inspirálta.”⁸⁰ „Ne gondolja azt senki Itáliában”, írta Gerbert, „hogy egyedül Görögország büszkélkedhet a római hatalommal és uralkodója eszméjével. Miénk, igen miénk a Római Birodalom! Ereje a gyümölcssteli Itálián, a népes Gallián és Germánián és a Szkíták vitéz királyágain nyugszik. Ami Augustusunk te vagy, oh Cézár, a Rómaiak császára, aki a görögök legnemesebb véréből fakadva, felülmúlod a görögöket hatalomban, irányítod a rómaiakat örökség

79

A leendő II. Szilveszter pápa.

80

Dawson, im. 222. l.

folytán és legyőződ mindkettőt bölcsességben és ékesszólásban”⁸¹. Dawson szerint tehát „mikor Bruno korai halála lehetővé tette, hogy Gerbert kövesse őt a pápai trónon II. Szilveszter néven, Ottó az ő segítségével folytatta tovább a Birodalom megújítására és Róma jogos helyének, mint birodalmi városnak és a keresztény világ központjának helyreállítására vonatkozó tervét”⁸².

VII. Gergely pápa tekinthető azonban a pápaság tekintélye valódi megreformálójának. Az uralkodóval való mindenkori hatalmi torzsalkodások, a pápaság minden képzeletet alulmúló erkölcsi állapota (a korabeli feljegyzések - köztük magasrangú egyházi személyeké is - a gyilkosságoktól fogva a szodómiáig minden elképzelhető romlottságot felrónak a pápának⁸³) már-már végzetesen megtépázta a pápa tekintélyét. Gergely, hatalomra kerülve az egyház belső és külső életének nagyfokú reformjába kezdett, melynek elsődleges célja a pápai tekintély kizárólagos hatalmának visszaállítása, az egyházi hierarchia fegyelmének megszilárdítása volt. "A konstantinuszi adománylevelre támaszkodva ... Gergely lefektette a pápaság világhatalmi igényét"⁸⁴. Ennek jegyében adta ki a *Dictatus Papae* kezdetű pápai megnyilatkozást, mely talán minden addiginál nyilvánvalóbban és határozottabban képviselte a pápaságnak a római uralkodói eszméből eredő kizárólagos hatalmi igényeit. Erre való tekintettel, s azt szem előtt tartva, hogy Gergelyt máig az egyik legjelentősebb pápaként tartja számon az egyház (olyannyira, hogy szentté is avatta), fontos, hogy ismerjük a szöveg leglényegesebb részeit. Ebben tehát a pápa kijelenti, hogy „Csak őneki van megengedve, hogy az idők szükségleteinek megfelelően új törvényeket állapíthasson meg...; Csak egyedül ő használhatja a birodalmi jelvényeket; Csak a pápa lábait kell megcsókolnia minden fejedelemnek.”⁸⁵

A dokumentum világosan tükrözi a konstantinuszi adománylevelben foglalt eszmét: a pápa a római császár egyedüli örököséként tart igényt a feltétlen tiszteletre. A birodalmi jelvényekre való utalás - mely a császári méltóságot jelölő, egyedül a császár által viselhető szimbólumokat jelenti - s a pápa

⁸¹

Lettres de Gerbert, ed. J. Havet, No. 187, p. 173.; in: Dawson, im. 222-223. l.

⁸² Dawson, im. 222-223. l.

⁸³Ezzel a kérdéssel szinte minden, a korról foglalkozó munka foglalkozik.

⁸⁴Franzen - Dolan, im. 185

Továbbá: "Csak az ő nevét mondhatják ki ünnepélyesen a diplomákban; Ez egy egyedülálló név a világon; Szabad neki császárokat letenni; Nem hívható egy zsinat általánosnak az ő beleegyezése nélkül; Egy fejezet vagy könyv sem tartható kanonikusnak az ő tekintélye nélkül; Az ő ítéletét senki sem bírálhatja felül és csak ő bírálhatja felül mindenki ítéletét; Senki sem ítélkezhet fölötte; A római egyház sohasem tévedett, és az Írás bizonyága szerint, soha nem is fog tévedni; A római pápa⁸⁵, ha az egyházi törvények szerint választják meg, kétségtelenül szentté válik az Áldott Péter érdemei álta". (Schatz, im. 185-186. l.)

lába megcsókolásának elrendelése, mely szintén egyedül a római császároknak kijáró tisztelet jele volt (még Caligula császár rendelte el a pogány császárság korai időszakában) a legfontosabb bizonyosságai ennek. Ebbéli törekvésében a pápa a legmeghaladhatatlanabb igényeket támasztja a lelki teljhatalomra is: a pápa szava veszi át Isten tévedhetetlen szavának helyét ("Egy fejezet vagy könyv sem tartható kanonikusnak az ő tekintélye nélkül ... A római egyház sohasem tévedett és, az Írás bizonyága szerint, soha nem is fog tévedni"), s a pápai hivatal betöltő személyt szentté, azaz az isteni személyeknek kijáró tiszteletre méltónak nyilvánítja. Schatz megfogalmazása szerint: "Ez a dokumentum tulajdonképpen felülmúlhatatlan szimbólumává vált egy olyan pápaságnak, melynek szuverén hatalom iránti igénye Krisztus helyettesítéseként tüntette fel. Valójában elkerülhetetlenül ezt a benyomást gyakorolja az olvasóra ... nem tűnik fel benne semmi korlát a pápai hatalom előtt"⁸⁶. Ahogy az előbbi szerző is utal rá, a pápa által a római uralkodói eszmében megtestesülő abszolút lelki és politikai tekintély iránt támasztott igénye állt a Krisztus-helyettesítés egyre kidolgozottabb tanának háttérében. Azt is lehet mondani - ahogy korábban ezt már említettük - hogy a római pontifex, vagyis a pápa "transzponálta" római uralkodói igényeit a keresztény teológia fogalmaira.

Az II. Lateráni zsinatot (1139) megnyitó II. Ince pápa, továbbra is ragaszkodva a romanizmus eszméjéhez és idiómáihoz, felidézi a római időkből ismerős eszmét: "Ti tudjátok, hogy Róma a világ feje [caput mundi]"⁸⁷. Az eszme azonban III. Ince (1198-1216) pápasága alatt válik leginkább újra realitássá. Ince a keresztény államokat vazallusaivá tette, akik tőle kapták meg jelképesen országukat és neki tartoztak számadással. A klerikusok fentebb említett szerepe is ekkor ért tetőpontjára, a papság a római szék érdekeinek mindenütt jelenvaló, egységes szervezetbe tömörült érvényesítőivé vált. "Az Isten városának augusztinuszi eszméje, a konstantinuszi adománylevéllel együtt ... lehetővé tette az Egyház számára, hogy mint az igazi Római Birodalom (Imperium Romanum) tűnjön fel, és hogy kialakítsa a pápai világhatalom eszméjét"⁸⁸. A politikai rendnek ez a koncepciója, mely „a keresztény hit legfőbb normáinak és a pápaság erkölcsi tekintélyének elfogadását”⁸⁹ is jelentette, szükségszerűen vezetett el a pápai tekintélyre veszélyt jelentő tanokat üldöző inkvizíció intézményének megerősödéséhez, ami nem véletlenül éppen III. Ince alatt vált

⁸⁶Schatz, im. 86. l.

⁸⁷Pierre Pierrard, A katolikus egyház története, Agapé, 1994, 101. l. (Pierre Pierrard, Histoire de l'Eglise catholique, Broché, 1978)

⁸⁸Franzen - Dolan, im. 220. l.

⁸⁹Franzen - Dolan, im. 223. l.

igazán komoly intézménnyé, "az európai civilizáció egysége elleni forradalmak"⁹⁰ letörése érdekében. A „romanizmus” valláspolitikai koncepciójából, vagyis a római geopoliteia eszméjéből szervesen következő intézményről van szó, ahogyan arról már korábban, a római birodalmi kultusz tárgyalásánál szó esett.⁹¹

A korszak utolsó pápjaként VIII. Bonifác (1294-1303) kiadja az *Unam sanctam* (1303) kezdetű pápai megnyilatkozást, melyben egy pápai vezetés alatt álló egyetemes állam eszméjének képviselőjében kimondja, hogy a pápának való engedelmség szükséges az üdvösséghez. Az 1300-ban Krisztus születésével kapcsolatban tartott jubileumi ünnepek mindennél szemléletesebben koronázták be a pápaság, mint a római uralkodói eszme örökösének tekintett intézmény koncepcióját. A pápa Konstantinus császár trónján ülve, karddal, az uralkodói koronával és jogarral felszerelve az "Én vagyok a császár (Caesar) - Én vagyok az uralkodó" kiáltással - tehát a Római császárokat illető címek magára vonatkoztatásával - fogadta a hozzá járuló tömegeket⁹².

A pápai elképzelés szerint megalkotott középkori „keresztény nemzetközösség” - noha tartósan sohasem sikerült konszolidálni - így teljes mértékben a római császárt megtestesítő pápa tekintélyének volt alávetve, melyben egyúttal az Isten városa (melynek képviselője a földön az egyház) képére és hasonlatosságára formált földi város, azaz politikai közösség eszméje látszott megvalósulni:

"Így felel meg a császár minden pontban ellenpárjának, a pápának: noha hatalma egy alacsonyabb rendű hatalom, a pápai hatalom analógiájára lett létrehozva, ahogy a pápai hatalom a régebbi Birodalom [értsd: az ókori Római Birodalom] modellje után. A párhuzam

⁹⁰ Belloc, Europe..., 99.

⁹¹

Egy, az isteni rend normáinak alárendelt politikai közösség eszméjéből - amit a Római Birodalom képviselt "pogány" formájában és amellyel az egyház azonosult Konstantinus után - egyenesen következik, hogy e normákat képviselő vallási tekintély megkérdőjelezése egyben politikailag is üldözendő cselekménynek számít. "A középkori ember a vallási eretneket politikai forradalmárnak is tekintette, aki a keresztény társadalom alapjait támadva mind az állam mind az egyház létezését fenyegette. ... Értelmetlen azon spekulálni, hogy milyen mértékben voltak meghatározóak vallási és milyen mértékben politikai indokok [az inkvizícióban]; egy társadalom, mely magára egy vallási-politikai egységre tekint, csak eszerint az egység szerint léphet fel, ha egységes keresztény alapjait fenyegetve látja" (Franzen - Dolan, im. 212, 210. l.), olvashatjuk az egyházi jóváhagyással megjelent műben. "Nyilvánvaló, hogy egy ilyen küzdelem szükséges volt mind az Egyház, mind a keresztény nemzetközösség konszolidálása szempontjából", írja Halecki (Halecki, im. 187. l.). Egy másik katolikus egyháztörténész pedig a következőképpen fogalmaz: "Mennyi haláleset írható az inkvizíció számlájára? Nehéz ezt pontosan megmondani. Ha a halottak száma túl soknak tűnik is a XX. század embere szemében, a történelemnek le kell rögzítenie azt a tényt, hogy az inkvizíció egy lényegében vallásos társadalom fegyvere volt, és ez a társadalom nem engedte meg a szándékos elkülönülést" (Pierrard, im. 93. l.).

⁹²Ld. pl.: Bryce, im. 118. l.

még részleteiben is megáll; éppen ahogy azt láthattuk, hogy az egyház feje a szekuláris fejedelem koronáját és palástját vette át egykor, úgy ruházza fel most az uralkodót saját egyházi ruházatával, a stórával, stb., klerikális és szent jelleggel látva el, és elmozdítva minden születéssel és származással járó, a hivatal egyetemes voltát korlátozó asszociációtól. Olyan ceremóniák keretében iktatta hivatalba, melyek mindegyike azt hivatott szimbolizálni, hogy ez a szerep lényegét illetően vallási. Így a Szent Római Egyház és a Szent Római Birodalom egy és ugyanazon dolog két aspektusa; és a katolicizmus egyben romanizmus is, azaz, Rómára alapul, mint egyetemességének eredetére és modelljére... Mint isteni és örök, feje a pápa, mint akire az emberek lelke van bízva, mint emberi és világi, az uralkodó, aki a pápa megbízásából uralja az emberek testét és tetteit”⁹³.

Az előreformációs és reformációs értelmezés tehát a fentebbiekben vázolt koncepció

⁹³Bryce, im. 115-118. l.